

G. 3. 56. 2
B. 3. 50. 1
L. 3. 55. 0

तं शब्दमवसुप्तस्तु जटायुरथ शुश्रुवे ।
निरैक्षद्रावणं क्षिप्रं वैदेहीं च ददर्श सः ॥ १
ततः पर्वतकूटाभस्तीक्ष्णतुण्डः खगोत्तमः ।
वनस्पतिगतः श्रीमान्व्याजहार शुभां गिरम् ॥ २
दशग्रीव स्थितो धर्मे पुराणे सत्यसंश्रयः ।
जटायुर्नाम नाम्नाहं गृध्रराजो महाबलः ॥ ३

राजा सर्वस्य लोकस्य महेन्द्रवरुणोपमः ।
लोकानां च हिते युक्तो रामो दशरथात्मजः ॥ ४
तस्यैषा लोकनाथस्य धर्मपत्नी यशस्विनी ।
सीता नाम वरारोहा यां त्वं हर्तुमिहेच्छसि ॥ ५
कथं राजा स्थितो धर्मे परदारान्परामृशेत् ।
रक्षणीया विशेषेण राजदारा महाबल ।
निवर्तय मतिं नीचां परदारारभिमर्शनात् ॥ ६

48

V₂ illeg. for Sarga 48 (cf. v.l. 3.46.7). D₈ begins with ॐ; T₂ with श्रीरामचन्द्राय नमः.

1 Ś₁ Ñ₁ D₁₋₃ om. 1. —^a) Ñ₂ तच्- (for तं). D₁ अपि; M_{2.3} अथ; Cr.g.k.t as in text (for अव-). —^b) T₂ M₁ अपि; G₂ इति (for अथ). D_{g1} T₂ शुश्रुवान्; Cg.t as in text (for शुश्रुवे). —^c) D_{g1} D₄ T₂ Cg निरीक्ष्य (for निरैक्षद्). M₁ राक्षसं (for रावणं). D_{g1} दीप्तं (for क्षिप्रं). —^d) D_{m1} D₈ G₃ यशस्विनी; Cg as in text (for ददर्श सः). —For 1, Ñ₂ V₁ B_{1.3.4} D_{5.7} subst.:

939* अथ रम्ये गिरिप्रस्थे कानने विविधाश्रये ।
पक्षिराजो महातेजा महाबलपराक्रमः ।
प्रसुप्तः पृष्ठतः कृत्वा दीप्यमानं दिवाकरम् ।
तं शब्दं शुश्रुवे चैव स्वप्ने वाक्यमिवाहृतम् ।
तेन वाक्येन पक्षीन्द्रः प्रविष्टेन श्रुतेः पथम् । [5]
वज्रस्यैव निपातेन ताडितो हृदये भृशम् ।
प्रतिबुद्धस्तु वेगेन स्नेहादशरथस्य च ।
रथशब्दं स शुश्राव मेघगजितनिःस्वनम् ।
स निरीक्ष्य दिशः सर्वां जटायुः क्रमशो नभः ।
अपश्यद्रावणं सोऽथ क्रन्दन्तीं तां च जानकीम् । [10]

[(1. 1) B_{1.3} -[आ]श्रमे (for -[आ]श्रये). —(1. 4) V₁ शब्दं च (for तं शब्दं). Ñ₂ [आ]कृतं; V₁ B₃ (sup. lin. also) [उ]दितं (for [आ]हृतम्). —(1. 5) Ñ₂ D_{5.7} शब्देन (for वाक्येन). V₁ B₄ पक्षी तु (for पक्षीन्द्रः). B₄ पथा. —(1. 7) B_{1.3} च (for तु). V₁ तु (for च). —(1. 8) Ñ₂ च (for स). B_{1.4} -गभीर- (for -गजित-). Ñ₂ V₁ D₇ -निस्वनं. —(1. 10) B₁ तत्र (for सोऽथ). D₈ जनकात्मजां (for तां च जानकीम्).]

2 G (ed.) om. from 2^a up to l. 1 of 940*. —^a) D_{g1} D_{m1} D₈ T₂ G₃ M₁ -संकाशस्य (for -कूटाभस्य). —^b) D₁ -तुंगः; D_{5.7} -दंष्ट्रः; D₄ -शृंगः (for -तुण्डः). Ñ₁ illeg.; D_{m1} D₈ G_{1.3} खगेश्वरः (for खगोत्तमः). —After 2^{ab}, Ñ₂ V₁ B_{1.3.4} D_{5.7} ins.:

940* अपश्यद्रावणं तत्र हरन्तं जनकात्मजाम् ।
हियमाणां तु तां दृष्ट्वा स्तुभामथ स पक्षिराट् ।
क्रोधेन महताविष्टो वेगेनोत्पतितो नभः ।
समुत्पत्य च पक्षी तु स बली तस्य रक्षसः ।
रथमार्गमवष्टभ्य स्थितः क्रोधादिव ज्वलन् । [5]
स रुद्धा रथमार्गं तु पक्षवानिव पर्वतः ।

[G (ed.) om. l. 1. —(1. 1) B₃ सोथ (for तत्र). B₃ तां च जानकीं (for जनकात्मजाम्). —(1. 3) V₁ क्रोधेन (for वेगेन). —(1. 4) V₁ च (for तु). —(1. 6) Ñ₂ B₃ D_{5.7} संस्थ (for स रुद्धा). B₁ पक्षिराडिव (for पक्षवानिव).]

—^c) Ś₁ D₂ वनं प्रति (for वनस्पति-). —^d) V₁ आलुहाव (for व्याजहार). V₁ B₃ (m. also शिवां गिरं) शुभा गिरः.

3 Ñ₁ transp. ^{ab} and ^{cd}. —^a) D₆ [आ]स्थितो (for स्थितो). D₂ धर्मेः (for धर्मे). —^b) D₁ शूराणां (for पुराणे). Ś₁ -संस्तवः; Ñ₁ -संस्थितः; B_{1.3} D₁ D_{1-3.6} G₂ Ck.t -संश्रयः; B₄ -शशये; M₃ -संगरः; Cr.m.g as in text (for -संश्रयः). —After 3^{ab}, D₁ D₆ ins.:

941* आतस्त्वं निन्दितं कर्म कर्तुं नाहंसि सांप्रतम् ।
—^d) M₃ महाबल.

4 After 4^{ab}, Ñ₂ V₁ B_{1.3.4} D_{5.7} ins.:

942* त्वं च राक्षसवंशस्य प्रवरः सुमहाबलः ।
विबुधाश्च त्वया राजन्बहुशो निजिता रणे ।
मम वृद्धस्य पौलस्त्य बलहीनस्य पक्षिणः ।
विक्रमं द्रक्ष्यसे युद्धे जीवंश्चैव न यास्यसि ।

[(1. 1) Ñ₂ स (for सु). —(1. 3) V₁ गृध्रस्य (for वृद्धस्य).]

—After 4, D₃ reads 23^{ab}.

5 ^a) D₃ तस्यैव (for °षा). —D_{g1} reads 5^d in marg. —^d) M₃ त्वं तां (for यां त्वं). D_{g1} संहर्तुम् (for हर्तुमिह). Ñ₂ V₁ B_{1.3.4} D_{5.7} [उ]द्यतः (for [इ]च्छसि).

6 ^a) T₂ तथा (for कथं). Ś₁ स्थिते (for स्थितो). —^b) Ñ₂ D_{5.7} प्रवर्षयेत्; D₄ परामृशन् (for °मृशेत्).

न तत्समाचरेद्धीरो यत्परोऽस्य विगर्हयेत् ।
यथात्मनस्तथान्येषां दारा रक्षया विमर्शनात् ॥ ७
अर्थं वा यदि वा कामं शिष्टाः शास्त्रेष्वनागतम् ।

व्यवस्यन्त्यनु राजानं धर्मं पौलस्त्यनन्दन ॥ ८
राजा धर्मश्च कामश्च द्रव्याणां चोत्तमो निधिः ।
धर्मः शुभं वा पापं वा राजमूलं प्रवर्तते ॥ ९

G. 3. 56. 19
B. 3. 50. 110
L. 3. 55. 111

—^c) D₃ प्रयत्नेन (for विशेषेण). —^d) S₁ D₁ पर-; G₃ राम- (for राज-). G₃ damaged from दारा up to नीचां in ^e. S₁ D_{1.2} महायशः; N₁ D₃ महात्मना; N₂ V₁ B_{1.3.4} D_{5.7} मही(D₅ °हा)मुजां(N₂ B_{1.3} °जा); G(ed.) मही-भृतां. —After 6^{cd}, D₁ (MS. states that this is a Kṣepaka) ins. :

943* कुले वा शौर्ये वा भुज *** समयेनसि वा
न भूतस्त्वचुल्यो क्षितितलतले वीर सुभगः ।
अहो धिगमोदस्ते विरम विरमैतस्य वनितं
न वीराणां पन्था दशवदन येनासि चलितः ।

—^e) G₁ गतिः; M₂ रतिः; Cg as in text (for मतिः). V₁ B_{1.3.4} नीच (for नीचां). —^f) S₁ D_{2.3} -[अ]भिमर्षिणीः; N₂ V₁ B_{1.3.4} D_{5.7} -[अ]भिमर्षणात्. —After 6, S₁ D₂ ins. :

944* मया साम्ना प्रोच्यमानो यदि सीतां न त्यक्ष्यसि ।
—After 6, S₁ N₁ V₁ B₄ D_{1-3.5.7} read 27^{ef} (S₁ D₂ preceded by 944*).

7 ^a) N₂ V₁ B_{1.3.4} D_{5.7} समाचरेन्न तत् (by transp.); D₃ न तत्समाचरेद् (for न तत्समाचरेद्). S₁ V₁ Dg₁ Dm₁ D_{1-3.6} T_{2.3} G₂ M वीरो(S₁ D₂ °र); Cg as in text (for धीरो). —^b) S₁ D₁₋₃ तु (for सस्य). N₂ V₁ B_{1.3.4} D_{5.7} यत्परेषां(V₁ परेषां यद् [by transp.]) विगर्हितं; D_{4.8} G_{1.3} यत्परेण विगर्हितं; M₃ यत्परेस्तु विगर्हितं. —^c) D₃ [अ]त्मनि (for °नस्). —^d) N₂ V₁ B_{1.3.4} D_{3-5.7} T₃ G_{1.2} रक्षया दारा (by transp.). S₁ D_{1.2} M₃ विशेषतः; N₁ हि नित्यदा; N₂ V₁ B_{1.3} D_{3.5.7} विमृश्यतां; B₄ Dg₁ Cg विपश्चिता; D₄ T_{1.2} G_{1.2} विमर्शता; M₂ विदर्शता; Cm.k.t as in text (for विमर्शनात्). —After 7, S₁ D₁₋₃ ins. :

945* आत्मानमुपमां कृत्वा स्वेषु दारेषु रम्यताम् ।
while Dg₁ (m.) ins. :

946* धीरो हि धीमान्तरकर्म मनसा न समाचरेत् ।
—After 7, S₁ N₁ V₁ B_{1.3.4} D₁₋₃(S₁ D₁₋₃ after 945*) .5.7 T₂ G_{2.3}(missing partially for 11^{ab}) M_{2.3} read 11.

8 ^a) N₁ D₅ अथ; T₃ अर्थो; Ct as in text (for अर्थ). T₃ कामः (for °मं). Dg₁ Dm₁ D₈ T_{1.2} Cmp धर्ममर्थं च कामं च. —G₃ damaged from शिष्टाः in ^b up to व्यव in ^c. —^b) S₁ B_{1.3.4} D_{2.3.5.7} नष्टं; N₂ दिष्टं; D₁ दष्टं; T₃ निष्टं; G(ed.) नय- (for शिष्टाः). B₄ Dg₁ वा गतं; D_{1.8}

[अ]नामतं; T₃ [अ]नामथः; Cm.g.t as in text (for [अ]नागतम्). V₁ नष्टं शास्त्रेषु गतः (subm.). —^c) Dg₁ व्यवस्यति न; T₃ निवसत्यनु (for व्यवस्यन्त्यनु). S₁ व्यवस्यति वरात्मानो; N₁ D_{2.3} व्यवस्यति न(D₂ °सति च) राजानो; N₂ D_{5.7} न व्यवस्येन्नरः पापः; V₁ B_{1.3.4} व्यवस्येन्नरः पापं(B₁ °प); Dm₁ D₃ T₂ G₃ Cmp.g.t न व्य (G₃ damaged for न व्य)वस्यति राजानो; D₁ G₁ व्यवस्यत्यनु (G₁ °ति न) राजानो. —^d) N₂ V₁ B_{1.3.4} D_{5.7} धर्मा(N₂ B₁ °म्यां)त्; Dm₁ D_{1.3.8} G₃ M_{1.3} धर्म्यः; T₃ Cmp धर्मः; Cg.t as in text (for धर्म). S₁ D₂ धर्मतः (for -नन्दन). T_{1.2} पौलस्त्यकुलनन्दन. ☞ Cm : धर्ममर्थं च कामं चेति । शास्त्रेष्वनागतमनवगतं रहस्यरूपतया शास्त्रपर्यालोचनेऽपि असूक्ष्मदृष्टीनां दुर्बोधनमित्यर्थः । धर्ममर्थं च कामं च शिष्टा राज्ञोऽन्ये जनाः राजानमनु राजानमनुसृत्य व्यवस्यन्ति कुर्वन्ति । राज्ञः मोक्षधर्माद्विज्ञानसंपत्त्या तादृशं राजानमनुसृत्य भूपोपदिष्टधर्मादिकं शास्त्रे सम्यगस्फुटमपि प्रजा आचरन्तीति भावः । तस्माद्दर्शोपदेशपरस्य राजस्वधर्मप्रवृत्तिरनुचितेति तात्पर्यम् । उपसंहरति धर्म इति । हे पौलस्त्यनन्दन तस्माद्दर्मः समाश्रयणीय इत्यपेक्षितपदाध्याहारेण योजना । “ धर्ममर्थं च कामं च शिष्टाः शास्त्रेष्वनागतम् । व्यवस्यन्त्यनु राजानं धर्मः पौलस्त्यनन्दन ॥ ” इति पाठः । “ धर्ममर्थं च कामं च शिष्टाः शास्त्रेष्वनागतम् । न व्यवस्यन्ति राजानो धर्मः पौलस्त्यनन्दन । ” इति पाठे त्वयमर्थः—शिष्टाः सद्गुत्तयो राजानः शास्त्रेष्वनागतमप्रतिपादितमित्यर्थः । न व्यवस्यन्ति नेच्छन्तीत्यर्थः । तस्माद्दर्मः समाश्रयणीय इति योजना ; Ct : ‘ न व्यवस्यन्ति राजानः ’ इति पाठे शास्त्रेष्वनागतं तत्राप्रतिपादितं धर्मं राजानो न व्यवस्यन्ति नेच्छन्तीत्यर्थः. ☞

9 ^a) G₁ लोकश् (for कामश्). S₁ N₂ V₁ B_{1.3.4} Dg₁ D_{1-3.5.7} T₃ M₂ Cm राजा(N₂ °ज) धर्मस्य कामस्य. ☞ Cm : “ राजा धर्मश्च कामश्च ” इति पाठे अयमर्थः—राजैव द्रव्याणामर्थरूपपुरुषार्थस्य निधिः स्थानं यतः अतः राजा धर्मश्च कामश्च भवति । कुतः धर्म इति । धर्मादिकं हि राजमूलं प्रवर्तते अतो राजा धर्मश्च कामश्च भवतीति योजना । Ct : “ तथा धर्मश्च कामश्च ” इति पाठे प्रजानामिति राजेति च शेषः । द्रव्याणामिति प्राग्वदेव । यतो धनादिकं राजभूतमतो राजा प्रजानां धर्मादिरूप इत्यर्थः. ☞ —^b) D₂ धर्माणां (for द्रव्याणां). N₁ Dm₁ D₈ G₃ उत्तमो (for चो°). N₁ V₁ M₁ निधिः (for निधिः). —^c) S₁ D₂ G₂ M₁ धर्मः; N₁ लोके; D₈ धर्मैः; G₃ damaged; Cm as in text (for धर्मः). Dm₁ D₈ कामो; G₃ कामं (for पापं). B₁ धर्मं शुभं वाप्य-शुभं. —G₃ missing from लं in 9^a up to कथं in 10^b on a damaged fol. —^d) N₂ V₁ B_{1.3.4} D_{4.5.7} T_{2.3} G₂ M मूलात् (for मूलं).

G. 3. 56. 20
B. 3. 50. 11
L. 3. 55. 12

पापस्वभावश्चपलः कथं त्वं रक्षसां वर ।
ऐश्वर्यमभिसंप्राप्तो विमानमिव दुष्कृती ॥ १०
कामस्वभावो यो यस्य न स शक्यः प्रमार्जितुम् ।
न हि दुष्टात्मनार्य मा वसत्यालये चिरम् ॥ ११
विषये वा पुरे वा ते यदा रामो महाबलः ।
नापराध्यति धर्मात्मा कथं तस्यापराध्यसि ॥ १२
यदि शूर्पणखाहेतोर्जनस्थानगतः खरः ।
अतिवृत्तो हतः पूर्वं रामेणाक्लिष्टकर्मणा ॥ १३

10 G₃ missing up to कथं in 10° (cf. v.l. 9). —^a) T₂ रामश्च भावश्च (sic) (for पापस्वभा^o). —^b) V₁ om. त्वं (subm.). S₁ V₁ B_{1.3.4} रक्षसाधम (V₁ °मः); N̄ D_{5.7} रक्षसाधिप; Dg₁ D₃ G₂ रक्षसां वरः. —^cd.) B_{1.3.4} D_{5.7} T₂ अपि; T₁ इह (for अस्मि-). V₁ संप्राप्ते. —G₃ missing from व in 10^a up to 11^b on a damaged fol. V₁ दुःकृती; Dg₁ T₃ G₂ M₂ Cm.g दुष्कृतिः; Cv.t as in text (for दुष्कृती). S₁ D₁₋₃ तस्मान्नाहंसि संप्राप्तमिमां सीतां यदास्विनीं. ✽ Cv : कामं स्वभाव इत्यादिश्लोको विमानमिव दुष्कृती इत्यतः परं द्रष्टव्यः। पूर्वत्र तु प्रमादाल्लिखितः. ✽ —After 10, M₂ (inf. lin. sec. m.) ins. :

947* कथं दुष्टात्मनस्तेष्व निवसन्त्यालये जनाः ।

11 S₁ N̄ V₁ B_{1.3.4} D₁₋₃ (S₁ D₁₋₃ after 945*) .5.7 T₂ G_{2.3} (missing partially for 11^{ab}) M_{2.3} read 11 after 7. —^a) S₁ N̄ V₁ B_{1.3.4} Dg₁ D_{1.5.7} G₁ M₁ Cv.g कामं; Cm.t as in text (for काम-). D₁ D_{4.6} यः (D₁ om. subm.) सोसौ (for यो यस्य). —^b) V₁ om. स (subm.). Dg₁ स न शक्यः (by transp.); D₁ D₆ Ck.t न शक्यस्तं (D₆ °श्च) (for न स शक्यः). Dm₁ D₈ न शक्यं परिमार्जितुं; D₃ T_{1.2} Cm न शक्यः परिमा (T₁ °व) जितुं. —^c) S₁ N̄ B_{1.3.4} D_{1-3.5.7} T₁ G₁ M₂ भार्या; Ct भार्यः (for भार्य). T₂ न हि दुष्टात्मना वीर्याद्. —^d) S₁ N̄ V₁ B_{1.3.4} D_{1-3.5.7} M₂ निवसं (N̄ V₁ B₄ D₃ °स) ति; T₂ आवसति (for मा वसति). M₁ [आ]लयं भृशं.

12 G₃ missing from विषये up to य in ^b on a damaged fol. —^a) D₃ सुपुरे (hypm.) (for पुरे). S₁ N̄ V₁ B_{1.3.4} D_{1-3.5.7} [अ]पि (for ते). —^b) S₁ D_{1.2} तत्र; V₁ यथा; Dg₁ D₃ T_{2.3} G_{1.2} M. Cr यदि; Ck.t as in text (for यदा). N̄ V₁ B_{1.3.4} D_{5.7} तत्रा (B_{1.3} °दा) नघः (for महाबलः). —^d) D_{5.7} त्वम् (for तस्य). B₁ [अ]पराध्यसे.

13 G₃ missing from तोर in ^a up to ष्टक in ^a on a damaged fol. —^b) D₃ जनस्थानं. —^c) S₁ अनिवृत्तो; D₃ सदुर्वृत्तो; D₇ अतिवृत्ति- (for अतिवृत्तो). N̄ V₁ D₆ पाप; B_{1.3.4} D₇ पापः (for पूर्व). —^d) M₂ [अ]क्लिष्ट- (for

अत्र ब्रूहि यथासत्यं को रामस्य व्यतिक्रमः ।
यस्य त्वं लोकनाथस्य हत्वा भार्यां गमिष्यसि ॥ १४
क्षिप्रं विसृज वैदेहीं मा त्वा घोरेण चक्षुषा ।
दहेद्दहनभूतेन वृत्रमिन्द्राशनिर्यथा ॥ १५
सर्पमाशीविषं बद्ध्वा वस्त्रान्ते नावबुध्यसे ।
ग्रीवायां प्रतिमुक्तं च कालपाशं न पश्यसि ॥ १६
स भारः सौम्य भर्तव्यो यो नरं नावसादयेत् ।
तदन्नमुपभोक्तव्यं जीर्यते यदनामयम् ॥ १७

[अ]क्लिष्ट-). N̄ V₁ B_{1.3.4} D_{5.7} को दोषो राववस्य तु. —After 13, N̄ V₁ B_{1.3.4} D_{5.7} ins. :

948* चतुर्दश सहस्राणि राक्षसानां यदा ययुः ।
रामलक्ष्मणघाताय रावणेन च ते हताः ।

[(1. 2) B₁ नाशाय (for -घाताय). N̄ D_{5.7} तु (for च).]

14 ^a) B_{1.3} अनुः; Dm₁ D₈ G₃ तत्र (for अत्र). B₄ सत्वं; D₁ D₆ T_{1.2} तत्त्वं (for सत्त्वं). —G₃ damaged from रा in ^b up to ह in ^a. —^b) S₁ नामास्य (for रामस्य). —^c) T_{1.2} transp. हत्वा and भार्या. S₁ N̄ V₁ D₁₋₃ भार्या हर्तुमिहेच्छसि; N̄ V₁ B_{1.3.4} D_{5.7} भार्या हर्तुमिहोद्यतः.

15 ^b) S₁ N̄ V₁ B_{1.3.4} D_{2.3.5.7.8} Cm मा (B₄ या; D₃ सा) त्वां; Dg₁ Dm₁ (after corr. sec. m. मा त्वां) G₁ मा त्वं; D₁ महाः; D₆ T₃ मत्वा; Cr.k.t as in text (for मा त्वा). G₃ damaged for ण चक्षुषा. —^c) Dg₁ दहे दहन- (sic); G₁ दहेदोहन- (for दहेद्दहन-). D₁ मूर्तेन; Dm₁ D₈ T₂ M_{2.3} कल्पेन; Cm as in text (for -भूतेन). —^d) S₁ N̄ V₁ D₁₋₃ वृक्षम् (for वृत्रम्).

16 ^a) N̄ कथम्; T₂ स त्वम् (for सर्पम्). S₁ D₂ बद्धं (for बद्ध्वा). —N̄ om. 16^{ad}. G₃ partially damaged for 16^{ad}. —^c) S₁ D₂ संयुक्तं; D_{1.3} संसक्तं; T_{1.2} सक्तं च (for -मुक्तं च). N̄ B_{1.3.4} D_{5.7} ग्रीवायां च समास (B_{3.4} °यु) क्तः; V₁ ग्रीवायां च यथा बद्धं. —^d) V₁ B_{1.3.4} D_{5.7} बुद्धयसे (for पश्यसि).

17 ^a) N̄ V₁ B_{1.3.4} D_{5.7} स (B_{1.4} स्व) भारो (B_{1.3.4} °वो) मूढ (V₁ यदि) हर्तव्यो. —G₃ partially damaged for 17^{ad}. —^b) N̄ नावपीडयेत् (for °सादयेत्). —For 17^{ab}, S₁ D₁₋₃ subst. :

949* भारः सम्यक्स वोढव्यो यो भारो न विषादयेत् ।

[S₁ तस्यस्य; D₁ सम्ययो; D₂ स सम्यक् (by transp.) (for सम्यक्त). S₁ D₂ हर्तव्यो (for वोढव्यो). S₁ भारो यो (by transp.).]

—After 17^{ad}, N̄ V₁ B_{1.3.4} D_{5.7} ins. :

950* न रत्नं प्रतिवोढव्यं यद्रत्नं क्षयमावहेत् ।

यत्कृत्वा न भवेद्धर्मो न कीर्तिर्न यशो भुवि ।
शरीरस्य भवेत्स्लेहः कस्तत्कर्म समाचरेत् ॥ १८
षष्टिवर्षसहस्राणि मम जातस्य रावण ।
पितृपैतामहं राज्यं यथावदनुतिष्ठतः ॥ १९
वृद्धोऽहं त्वं युवा धन्वी सरथः कवची शरी ।
तथाप्यादाय वैदेहीं कुशली न गमिष्यसि ॥ २०
न शक्तस्त्वं बलाद्धर्तुं वैदेहीं मम पश्यतः ।

[Ñ₂ D_{5.7} न च तत्; B₄ तद्रत्नं (for न रत्नं). B_{1.3} यदर्थं (for यद्रत्नं). B₄ जयम् (for क्षयम्). B₃ आचरेत् (for आवहेत्).]

—^c) D₁ D_{m1} D_{4.6.8} T G₁ M अयि; D_{g1} अभि- (for उप-). —^d) V₁ B₄ जीर्येत (for जीर्यते).

18 ^a) Ñ₁ न नूनं हि (for यत्कृत्वा न). B₃ चरेद् (for भवेद्). —^b) D₁ D₆ भुवं (for भुवि). Ñ₂ V₁ B_{1.3.4} D_{5.7} यत्कृत्वा न भवेद्यशः. —G₃ damaged for 18^{ca}. —^c) S₁ D₂ शरीरतो भवेद्धर्मः (L[ed.] °कर्म); Ñ₁ शरीरसादश्च भवेत्; Ñ₂ V₁ B_{1.3.4} D_{1.3.5.7} शरीरदोष (D_{1.3} °रोध)श्च भवेत्. —^d) V₁ B_{1.3.4} D_{5.7} न (for कस्). D₃ प्राज्ञः (for कर्म). S₁ D_{1.2} कथं प्राज्ञः स (S₁ °ज्ञस्त)मा (L[ed.] °ज्ञस्ता)-चरेत्.

19 ^a) S₁ Ñ₂ V₁ D_{5.7} षष्टि (sic); D_{m1} D_{2-4.6} T_{1.2} G₁ M_{2.3} C_m षष्टिर्; C_t as in text (for षष्टि-). —^b) D₁ D_{m1} D_{6.8} जातस्य मम (by transp.); M₃ तव जातस्य (for मम जातस्य). —Ñ₁ om. 19^{ca}. —^c) S₁ पितृपैतामहे राज्ये. —G₃ missing from यथा in ^a up to युवा in 20^a on a damaged fol. —^d) Ñ₂ V₁ B_{1.4} D_{5.7} शासतः; B₃ शास्याहं (sic); C_g as in text (for -तिष्ठतः). D_{g1} T₃ दंडकारण्यमेव नः. —After 19, S₁ D₁₋₃ ins. :

951* न श्रुतं न च मे दृष्टं परदारभिमर्शनम् ।

[D₁ मया (for च मे).]

20 G₃ missing up to युवा in ^a (cf. v.l. 19). —^a) V₁ B₁ वीरो; B_{3.4} D_{5.7} वीर (for धन्वी). —^b) S₁ Ñ₁ V₁ B_{1.3.4} D_{1-3.5.7} रथस्थः; T₁ G₂ सशरः (for सरथः). T₁ G₂ रथी (for शरी). —^c) Ñ₂ D₁ D_{4.6} T₃ G_{1.2} M C_t न चापि; V₁ B_{1.3.4} D_{5.7} न चाद्य (B₃ °भि-); D_{g1} न च हि (for तथापि). S₁ D₁₋₃ अ (D₃ ना)संयज्येह; Ñ₁ नैवादाय च. D₁ D₆ C_t कुशली; M₁ मे देवी (for वैदेहीं). —G₃ missing from मिष्यसि in ^a up to वै in 21^b on a damaged fol. —^a) B₁ कुशलो; D₁ D₆ C_t वैदेहीं; M₁ कुशलो (for कुशली). S₁ Ñ₁ V₁ B_{1.3.4} D_{1-3.5.7} त्वं; D_{g1} D₁ D_{4.6} T₃ G_{1.2} M C_t मे; D_{m1} D₃ (after corr. as in text) G₃ मा (for न). S₁ D₂ न यास्यसि (for गमिष्यसि).

हेतुभिर्न्यायसंयुक्तैर्भुवां वेदश्रुतीमिव ॥ २१
युद्धचस्त्र यदि शूरोऽसि मुहूर्तं तिष्ठ रावण ।
शयिष्यसे हतो भूमौ यथा पूर्वं खरस्तथा ॥ २२
असकृत्संयुगे येन निहता दैत्यदानवाः ।
नचिराचीरवासास्त्वां रामो युधि वधिष्यति ॥ २३
किं नु शक्यं मया कर्तुं गतौ दूरं नृपात्मजौ ।
क्षिप्रं त्वं नश्यसे नीच तयोर्भीतो न संशयः ॥ २४

G. 3. 56. 6
B. 3. 50. 25
L. 3. 55. 25

21 G₃ missing up to वै in ^b (cf. v.l. 20). —^a) D_{g1} G₂ Cr शक्यस्य; C_g as in text (for शकस्य). Ñ₁ न शक्या ते बलाद्धर्तुं. —^b) Ñ₁ वैदेही; D₁₋₃ मैथिली (for वैदेहीं). Ñ₁ lacuna for पश्यतः. —^c) B_{1.3} नय- (for न्याय-). Ñ₂ B_{1.3.4} D_{5.7} संवद्धैः; V₁ D₄ M₂ Cr.g.k संसिद्धैः; C_m as in text (for संयुक्तैर्). Ñ₁ हेतुभिर्न्यायसंसिद्धैर्. —^d) S₁ मूढो; Ñ₁ भुवं; Ñ₂ V₁ B_{1.3.4} D_{1-3.5.7} शूद्रो; D₆ भुवो (for भुवां). G₁ वेदश्रुतिं यथा. * Cr : दीर्घ आर्षः 1; C_m : श्रुतीमित्यत्र दीर्घश्छान्दसः 1; C_g : वेदश्रुतीमिव वेद-श्रुतिमिव । दीर्घ आर्षः 1; C_k वेदश्रुतिम् । छान्दसो दीर्घः. * —After 21, Ñ₂ V₁ ins., while T₂ ins. after 27 :

952* इत्युक्तस्य यथान्यायं रावणस्य जटायुषा ।
कुद्धस्याग्निनिभा घोरा विरेजुर्विशतिर्दशः ।

[(1. 2) T₂ त्वं (for घोरा). T₂ रेजुर्विशतिर्दशः (for the post. half).]

22 Ñ₂ V₁ B₄ D_{5.7} om. (hapl.) 22-27^b; B_{1.3} om. 22-27. Ñ₁ reads 22 after 27^{ca}. —^a) S₁ Ñ₁ D₁₋₃ वीरोसि (for शू). —^b) Ñ₁ मुहूर्तं त्वं मया सह. —G₃ damaged from मौ up to स्तथा in ^a. —^c) D_{g1} D_{m1} D_{1-3.8} G₃ शयिष्यसि (D₂ °ते); Cr.g.k शयिष्यसे (as in text). —^d) S₁ D₁₋₃ आता; Ñ₁ वासो (for पूर्वं). S₁ D₃ तव (for तथा).

23 Ñ₂ V₁ B_{1.3.4} D_{5.7} om. 23 (cf. v.l. 22). Ñ₁ om. 23. D₃ reads 23^{ab} after 4. —^b) M₁ देव- (for दैत्य-). —^c) D₄ M_{1.2} अचिराच् (for नचिराच्). —G₃ missing from युधि in 23^d up to म in 24^a on a damaged fol. —^d) S₁ यदि; D_{g1} युद्धे (for युधि). M₁ transp. रामो and युधि.

24 Ñ₂ V₁ B_{1.3.4} D_{5.7} om. 24 (cf. v.l. 22). G₃ missing up to म in ^a (cf. v.l. 23). —^a) S₁ D_{2.8} तु (for नु). M₃ मृषा (for मया). T_{1.3} [आ] हर्तुं (for कर्तुं). D₃ transp. शक्यं and कर्तुं. —^b) D₁ दूरो (for दूर). —^c) Ñ₁ D₃ G₁ च नश्यसे; D₂ न पश्यसे (for त्वं नश्यसे). D₁ क्षिप्रं नश्यसि नीचस्त्वं. —^d) S₁ D_{2.4} आत्रोर (for भीतो).

G. 3. 56. 0
B. 3. 50. 26
L. 3. 55. 26

न हि मे जीवमानस्य नयिष्यसि शुभामिमाम् ।
सीतां कमलपत्रार्क्षीं रामस्य महिषीं प्रियाम् ॥ २५
अवश्यं तु मया कार्यं प्रियं तस्य महात्मनः ।
जीवितेनापि रामस्य तथा दशरथस्य च ॥ २६

तिष्ठ तिष्ठ दशग्रीव मुहूर्तं पश्य रावण ।
युद्धातिथ्यं प्रदास्यामि यथाप्राणं निशाचर ।
वृन्तादिव फलं त्वां तु पातयेयं रथोत्तमात् ॥ २७

इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे अष्टचत्वारिंशः सर्गः ॥ ४८ ॥

25 Ñ₂ V₁ B_{1.3.4} D_{5.7} om. 25 (cf. v.l. 22). Ñ₁ om. 25-26. —^a) D_{m1} D₈ G₃ मे त्वं (for हि मे). —^b) Ś₁ D₁₋₃ निशाचरः; G₂ शुभाननां (for शुभामिमाम्). —After 25, M₃ ins. :

953* वृद्धो गतवयश्चाहं तरुणस्त्वं च रावण ।

26 Ñ₁ V₁ B_{1.3.4} D_{5.7} om. 26 (cf. v.l. 22 and 25). —^a) G₃ प्रियं तस्य (for मया कार्यं). —^b) G₃ करिष्यामि (for प्रियं तस्य). —^c) D₃ [अ]स्य (for [अ]पि).

27 Ñ₂ V₁ B₄ D_{5.7} om. 27^{ab}; B_{1.3} om. 27 (for all cf. v.l. 22). —^b) D_{g1} तिष्ठ (for पश्य). Ś₁ D₁₋₃ मे बलं; Ñ₁ चैव मां (for रावण). —D_{g1} D_{t1} D_{m1} D_{6.8} T₃ G₃ C_g transp. ^{ca} and ^{ca}. —^c) Ś₁ यथातिथ्यं (for युद्धा^o). —^d) D₁ बलं (for प्राणं). G₁ M₁ न संशयः (for निशाचर). Ñ₁ तवाहं राक्षसाधम. —After 27^{ca}, Ś₁ D₁₋₃ ins. :

954* सीतां संखाजयिष्यामि स्थिरो भव सुदुर्मते ।

—After 27^{ca}, Ñ₁ reads 22; while M₂ (*inf. lin. sec. m.*) ins. :

955* मम तीक्ष्णेन तुण्डेन ग्रीवास्ते शिरसां दश ।

—Ś₁ Ñ₁ V₁ B₄ D_{1-3.5.7} read 27^{ca} (Ś₁ D₂ preceded by 944*) after 6. —^a) Ś₁ D_{1.2} पक्कं; Ñ₁ मा त्वां; D₃ मालां (sic) (for त्वां तु). Ñ₂ B₄ D_{5.7} मा त्वां वृक्षादिव फलं; V₁ स त्वां वृन्तादिव फलं. —^b) Ś₁ D_{1.2} पातयामि; Ñ₁ V₁ B₄ D_{5.7} चिष्ये (for येयं). Ñ₁ D₃ नभस्तलात् (for रथोत्तमात्). —After 27, T₂ ins. 952*.

Colophon : Ñ₂ V₁ B_{1.4} D_{5.7} om. —Sarga name : Ś₁ Ñ₁ D₃ जटायुवाक्यं; D₁ गृध्रवाक्यं; D₂ सीताप्रमाथे जटायुवाक्यं. —Sarga no. (figures, words or both) : Ś₁ Ñ₁ B₃ D₂ om.; D_{g1} D_{t1} D_{m1} D_{6.8} T G M_{1.2} 50; D_{1.4} 52; D₃ 56; M₃ 51; L (ed.) 55. —After colophon, G concludes with श्रीरामाय नमः.

G. 3. 71. 13
B. 3. 66. 16
L. 3. 72. 18

अदृष्टगुणदोषाणामधृतानां च कर्मणाम् ।
नान्तरेण क्रियां तेषां फलमिष्टं प्रवर्तते ॥ १६
मामेव हि पुरा वीर त्वमेव बहुशोऽन्वशाः ।
अनुशिष्याद्धि को नु त्वामपि साक्षाद्ब्रह्मर्षितः ॥ १७
बुद्धिश्च ते महाप्राज्ञ देवैरपि दुरन्वया ।

शोकेनाभिप्रसुप्तं ते ज्ञानं संबोधयाम्यहम् ॥ १८
दिव्यं च मानुषं चैवमात्मनश्च पराक्रमम् ।
इक्ष्वाकुवृषभावेक्ष्य यतस्व द्विषतां वधे ॥ १९
किं ते सर्वविनाशेन कृतेन पुरुषर्षभ ।
तमेव तु रिपुं पापं विज्ञायोद्धर्तुमर्हसि ॥ २०

इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे द्विषष्टितमः सर्गः ॥ ६२ ॥

(for तत्त्वतो). $\tilde{N}1$ मनःश्रेष्ठ; D4 G2 नरध्यात्र (for नरश्रेष्ठ).
—^b) Dg1 बुद्ध्या (for बुद्ध्या). $\tilde{S}1$ $\tilde{N}1$ D1-3 M3 समनुयुज्य
च ($\tilde{N}1$ वै); $\tilde{N}2$ निश्चितदर्शनाः; V2 निश्चितया हि या (sic);
B1.3.4 निश्चितनिश्चयाः; Dt1 D6 समनुचितयन्; D5.7 निश्चितदर्शि
(D7 °र्श)नः; M2 समनुचितयेत्; Cv as in text (for समनु-
चिन्तय). —^c) Dg1 बुद्धिः (for बुद्ध्या). Dm1 D8 महात्मानो
(for °प्राज्ञा). $\tilde{S}1$ न बुद्ध्या रहितः (L[ed.] निहतः) प्राज्ञो;
 $\tilde{N}1$ बु* * निहिता प्राज्ञा; D1.2 स्वबुद्ध्या निहितप्राज्ञो; D3 बुद्ध्या
च विहितप्राज्ञो. —^d) $\tilde{S}1$ $\tilde{N}1$ D1.3 विविनक्ति (for विजानन्ति).
 $\tilde{N}1$ G1 शुभाशुभं; D3 शुभाशुभैः (for °भे). —For 15^{ad},
 $\tilde{N}2$ V1 B1.3.4 D5.7 subst.; $\tilde{S}1$ D1-3 (marg.) ins.
after 15:

1204* न शोचन्ति न हृष्यन्ति तत्तत्प्राप्य शुभाशुभम् ।

[D3 न शोचेत न हृष्येत (for the prior half). V1 transp.
न शोचन्ति and न हृष्यन्ति. $\tilde{S}1$ त्वेतत्; B1.3 बहु (for तत्तत्).]

16 $\tilde{N}1$ om. 16^{ab}. V2 illeg. up to कर्मस्व (see 16^b
var.) in ^b. —^b) Dt1 D6 Cm.t अध्रुवाणां; Cv.r.g.k as in
text (for अधृतानां). Dt1 D6 T1.2 M1.3 तु (for च). $\tilde{S}1$
D1-3 अ ($\tilde{S}1$ आ) हितानां च (D3 तु) (for अधृतानां च).
 $\tilde{N}2$ V B1.3.4 D5.7 कर्मस्व (V1 स्वधर्मा; V2 *** [illeg.])-
भिरतात्मनां. —^c) $\tilde{S}1$ D2 अंतरेण. $\tilde{S}1$ $\tilde{N}1$ D1-4.6 T2 क्रिया
(sic) (for क्रियां). $\tilde{S}1$ D1.3 येषां; $\tilde{N}1$ सम्यक्; $\tilde{N}2$ V2
B1.3.4 D5.7 वीर (for तेषां). V1 नांतरे क्रियां वीर. —V2
illeg. for 16^d. —^d) $\tilde{S}1$ D2 फल (D2 °लं) काले; D4
बलमिष्टं (for फलमिष्टं). Dt1 Dm1 D4.6.8 G3 M.Ck.t च
वर्तते (for प्रवर्तते).

17 V2 om. 17^{ab}. —^a) Dg1 Dm1 D8 T3 G3 त्वमेव;
Dt1 D3 G2 Cr मामेवं; D2 मां चैव; L(ed.) मामेव (for
मामेव). G3 damaged for हि पुरा. T1.2 राम (for वीर).
M2 मा त्वमेवं महावीर्यं. —^b) D1.2 G1 M3 एवं (for एव).
T3 G3 मामेवं; G1 M3 त्वमेवं; M2 पुरा हि (for त्वमेव). $\tilde{S}1$
बहुशोवदः; Dt1 D4.6 M3 Ck.t बहुशो (D4 M3 चो) क्वान्;
D3 बहुशोन्वशात्; Cv as in text (for बहुशोऽन्वशाः).
Dm1 D8 अनुशिष्यसि राघव. * Ck.t: बहुशोक्त्वानिति
संधिरार्षः. * —For 17^{ab}, $\tilde{N}1$ V1 B1.3.4 D5.7 subst.;
while $\tilde{S}1$ D1-3 ins. after 17^{ab}:

1205* इदं हि स्मारयामि त्वां नोपदेशं करोमि ते ।

[$\tilde{N}2$ D3.5.7 च (for हि). $\tilde{S}1$ D1.2 तदिदं (for इदं हि). $\tilde{N}1$
त्वमुदारा पुरा वीर*** **तमः.]

—^c) V1 ननु शिष्याद्धि; Dm1 D8 अनुशिष्यति (for
अनुशिष्याद्धि). $\tilde{S}1$ [5]पि; $\tilde{N}1$ Dg1 D1-3 M1.3 हि
(for नु). —^d) $\tilde{N}1$ देवो (for साक्षाद्). $\tilde{N}2$ V B1.3.4
D5.7 साक्षादपि (by transp.). * Ck: अनुशिष्यादित्यादि ।
साक्षाद्ब्रह्मर्षतिरपि त्वा त्वामनुशिष्याद्धि अनुशासितुं युक्तः किं
हि शब्दः स्वरे न शक्त एवेत्यर्थः । अतो मादशः को नु त्वा-
नुशिष्यात्. *

18 V2 illeg. up to अपि in ^b. —^a) $\tilde{N}1$ उद्विजेति
(for बुद्धिश्च ते). $\tilde{S}1$ महाराजः; $\tilde{N}1$ G3 महाप्राज्ञा (for
°प्राज्ञ). —^b) V1 B4 D3-5.7 G1.2 M लोकेर् (for देवैर्).
 $\tilde{S}1$ सर्वलोके दुरत्ययाः; $\tilde{N}1$ लोका ह्यपि पुरंतपाः; B1.3 Dg1 D1
T3 लोकेरपि दुरत्यया (B3 °रुद्धया); Dm1 D8 G3 लोकेरै-
र्दुरन्वया (G3 damaged after तै); D2 लोके राम दुरन्वया.
—^c) M2.3 [अ]पि (for [अ]भि-). $\tilde{S}1$ D1-3 शोकेन हि
प्रलु (D1 °सु) तं ते; $\tilde{N}2$ V B1.3.4 D5.7 इति प्रसुप्तं (B1 °युक्तं)
शोकेन (B4 लोकेन). —^d) V2 मनः; B1.3 पुनः; T1 वीर्यं
(for ज्ञानं). $\tilde{S}1$ D2 तस्मारयामि; D1 तु स्मारयामि (for
संबो). $\tilde{N}2$ V1 B4 D5.7 पुनस्त्वां बोधयाम्यहं. * Cv:
शोकेनाभिप्रसुप्तमिति च पाठः. *

19 ^a) $\tilde{S}1$ D2.3 तन्; V1 B1.4 त्वं; B3 तं; D1 सत् (for
च). V2 illeg. from चैव up to कृतेन in 20^b. $\tilde{S}1$ $\tilde{N}1$ V1
B1.3 D1-3.5.7 चाखम्; B4 राज्ञा; T1.2 च त्वम् (for चैवम्).
Dg1 दिव्यं च मानुषत्वं (sic) च (with hiatus); M3 दिव्यं
चामानुषं च त्वम्. —^b) $\tilde{S}1$ यथाक्रमं (for पराक्रमम्). —^c)
 $\tilde{N}2$ D5.7 प्रभव (for -वृषभ). G1 इक्ष्वाकुवर संप्रेक्ष्य. —^d)
 $\tilde{N}1$ जयस्व (for यतस्व). $\tilde{N}2$ V1 B1.4 D5.7 द्विषतो (for
°तां). $\tilde{S}1$ D1-3 प्रयतस्व रिपोर्वधे.

20 V2 illeg. up to कृतेन (cf. v.l. 19). Dm1 om.;
D8 reads 20 in marg. —^c) $\tilde{N}2$ B3.4 D5.7 [ए]कं; B4
[ए]तं; D2 च; D4 T1.2 G M2.3 त्वं (for तु). V तस्व वैकं;
D8 त्वमेव तं (for तमेव तु). M1 पुरुषं (for तु रिपुं). V1
प्राप्तं (for पापं). —After 20, $\tilde{S}1$ D1-3 ins. :

६३

पूर्वजोऽप्युक्तमात्रस्तु लक्ष्मणेन सुभाषितम् ।
सारग्राही महासारं प्रतिजग्राह राघवः ॥ १
संनिगृह्य महाबाहुः प्रवृद्धं क्रोपमात्मनः ।
अवष्टभ्य धनुश्चित्रं रामो लक्ष्मणमब्रवीत् ॥ २
किं करिष्यावहे वत्स क्व वा गच्छाव लक्ष्मण ।
केनोपायेन पश्येयं सीतामिति विचिन्तय ॥ ३

तं तथा परितापार्तं लक्ष्मणो राममब्रवीत् ।
इदमेव जनस्थानं त्वमन्वेषितुमर्हसि ।
राक्षसैर्बहुभिः कीर्णं नानाद्रुमलतायुतम् ॥ ४
सन्तीह गिरिदुर्गाणि निर्दराः कन्दराणि च ।
गुहाश्च विविधा घोरा नानामृगगणाकुलाः ॥ ५

G. 3. 72. 6
B. 3. 67. 6
L. 3. 73. 6

1206* इत्येवमुक्तः स तु लक्ष्मणेन
निवर्त्य बुद्धिं जगतो विनाशात् ।
हा जानकीत्येवमभिप्रतप्तो
विनिःश्वसन्वाक्यमुवाच रामः ।
[(1. 3) Ś1 अतिप्रतप्तो (for क्वभि°). —(1. 4) D2.3
विनिश्चसन्.];
while B3(marg.) ins.:

1207* अलमतिशयकोपाद्धैर्यगाम्भीर्यशालि-
न्सुविदितरिपुरार्तः संगतस्त्वं मयैव ।
सुरपतिमभियुद्धे वज्रपाणिं सदेवं
जहि हि किमुत रक्षःसंघमाजौ शरौवैः ।

Colophon: D4 om. —Sarga name: Ś1 D1.2
रामाश्वासनं; N1 V2 B1.3.4 रामानुनयः; N2 D5.7 रामशोका-
पनोदनं; V1 राघवानुनयः; D3 लक्ष्मणवाक्यं. —Sarga no.
(figures, words or both): Ś1 N1 B1.3 D2 om.; N2
D5.7 73; V1 D1 70; V2 75; B4 D3 74; Dg1 D1 Dm1
D6(marg. also 67). T G M1.2 66; M3 67; G(ed.)
71; L(ed.) 72. —After colophon, G1.2 conclude
with श्रीरामाय नमः.

63

D8 begins with ॐ; T2 with श्रीरामचन्द्राय नमः; M1
with श्रीरामाय नमः.

1 °) D1-1 रामसः; D4 -मार्गसः; D6 Ct -वाक्यसः (for
-मात्रसः). Ś1 N1 D1-3 उक्तमेवं तु तद्वाक्यं; N2 V B1.3.4
D5.7 एवमुक्तस्तु तद्वाक्यं. —°) D3 [अ]भिः; M2 तु (for
सु-). —°) M3 सानुग्राही (for सार°). D2 यथासारं (for
महा°). —°) Dm1 प्रवि- (for प्रति-).

2 °) Ś1 V B1.3.4 Dg1 D1 Dm1 D1.2.6.8 T1 M2 स
निगृह्य; D3 परि°; Cg as in text (for संनि°). —°) D2
T1.2 प्रवृत्तं; G2 °वृद्धः (for °वृद्धं). N1 D1.5.7 शोकम्; N2
V B1.3.4 Dm1 D8 क्रोधम्; Dg1 D1 D8 T3 रोषम् (for
क्रोपम्). —°) G2 अवष्टब्ध (for °शय). —°) Ś1 N1
D1-3 दीनो (for रामो).

3 N1 om. (hapl.) 3-4°. —°) Dm1 D8 G2 करिष्या-
महे (for °बहे). Ś1 N2 V B1.3.4 D1-3.5.7 किं करोमि नर-

व्याप्र. —°) Ś1 गच्छामि च; N2 D5.7 च गच्छामि; V1 B1.3.4
तु गच्छामि; V2 D1-3 वा गच्छामि; Dm1 G3 गच्छाव च; T3
च गच्छाव (for वा गच्छाव). —Dg1 reads 3^{cd} in marg.
—°) B1 पश्यामि; D1 D4 T1.2 M1 पश्यावः; D8 पश्यामः;
G2 पश्येम (for °यं). —°) D1 D6 इह (for इति). D3
च चिन्तयन् (for विचिन्तय). N2 V B1.3.4 D5.7 M3 सीतां
सुरसुतोपमां. * Cv: केनोपायेन पश्येयं सीतां सुरसुतोपमा-
मिति: विचिन्तयेदिति च पाठः. *

4 N1 om. 4^{ab} (cf. v.l. 3). D1 reads 4^{abcd} after
5^{ab}. —°) D1 D4.6 वाक्यम् (for रामम्). —For 4^{ab}, Ś1
D1-3 subst.:

1208* तं तथा परिजल्पन्तं दुःखितं दुःखचारिणम् ।
राममायतरक्षाक्षं पुनः सौमित्रिब्रवीत् ।

[(1. 1) D3 धर्म- (for दुःख-). —(1. 2) D1 -पत्राक्षं (for
-रक्षा°).];

while N2 V B1.3.4 D5.7 subst. for 4^{ab}:

1209* तं तथा भाषमाणं तु दुःखार्तं धर्मचारिणम् ।
राममायासतान्नाक्षं पुनः सौमित्रिब्रवीत् ।

[(1. 2) B1 राममाश्वासयन्वाक्यं लक्ष्मणः पुनरब्रवीत्.]

—V2 mostly illeg. for 4^{cd}. —°) N1 सर्वं (for एव).
N2 V1 B1.3.4 D5.7 जनस्थानमिदं भूयस. —°) B3 त्वमन्वेष्टु-
मिह; D2 तमन्वेषितुम्; D3 पुनरन्वेष्टुम् (for त्वम°). T2
om. (hapl.) 4^{ef}-6, T1 reads in marg. —°) N2 V
B1.3.4 D5.7 रक्षोसिर्. N1 चित्रं (for कीर्णं). —°) N1 D1.3
-लतावृतं. G(ed.) नानासत्त्वनिषेवितं.

5 T2 om. 5, T1 reads in marg. (for both, cf. v.l.
4). —°) D7 रिपु- (for गिरि-). —V2 illeg. for 5^b. —°)
N1 Dm1 D8 M3 निर्दराः; Cv.m.g.k.t as in text (for
निर्दराः). Ś1 D1.2 निर्दराः कंदरास्तथा; N2 V1 B1.3.4 D5.7
निर्दराश्च शिलायुताः; D3 कंदरा निर्दरास्तथा. —After 5^{ab},
D1 reads 4^{abcd}. V1 B4 om. (hapl. ?) 5^{cd}. Dg1 reads
5^{cd} in marg. —°) Ś1 N2 B1 D2.3.5.7 M1 [आ]कारा
(for घोरा). Ś1 N2 V2 B1.3 D2.5.7 नानाद्रुम(D2 °वृक्ष)-
लतावृताः; D3 नानापुष्पोपशोभिताः (for °). D1 गुहा-
सिहावृताश्चैव व्यालैर्नानाविधैस्तथा.

[327]

G. 3. 72. 7
B. 3. 67. 6
L. 3. 73. 7

आवासाः किंनराणां च गन्धर्वभवनानि च ।
तानि युक्तो मया सार्धं त्वमन्वेषितुमर्हसि ॥ ६
त्वद्विधा बुद्धिसम्पन्ना महात्मानो नरर्षभ ।
आपत्सु न प्रकम्पन्ते वायुवेगैरिवाचलाः ॥ ७
इत्युक्तस्तद्वनं सर्वं विचचार सलक्ष्मणः ।
क्रुद्धो रामः शरं घोरं संघाय धनुषि क्षुरम् ॥ ८
ततः पर्वतकूटाभं महाभागं द्विजोत्तमम् ।
ददर्श पतितं भूमौ क्षतजार्द्रं जटायुषम् ॥ ९

6 T₂ om. 6; T₁ reads in marg. (cf. v.l. 4). D₃ repeats 6^{ab} after 7^{ab}. —^a) Ś₁ B_{1.3} D_{6.7} आवासाः. Ñ₁ किंनरीणां (for किंनरा°). —^b) Dg₁ -भुवनानि (for -भवन°). Ñ₂ V B_{1.3.4} D_{6.7} गन्धर्वनिलयास्तथा. —Ñ₁ mostly illeg. for 6°. —^c) Ś₁ V B_{1.3.4} D_{1-3.5.7} तेषु (for तानि). M₃ तात (for सार्धं). —^d) Ś₁ D₁₋₃ ताम्; Ñ₁ V₂ Dg₁ D₁ Dm₁ D_{4.6.8} T₁ सम् (for त्वम्).

7 ^a) G₃ विविधा (for त्वद्विधा). D₃ -संयुक्ता (for °सम्पन्ना). —^b) Ś₁ Ñ V B_{1.3.4} Dg₁ D₁ Dm₁ D_{1.3.5-8} T₃ G₃ M₂ नरर्षभाः. —After 7^{ab}, D₃ repeats 6^{ab}. —^c) Ñ₁ आपत्तिर; Ñ₂ V B_{1.3.4} D_{5.7} आधिभिर (for °त्सु). D₁ प्रकंपति (for °न्ते). L (ed.) आपत्स्वपि न कंपते. —^d) B₁ वात- (for वायु-). M₂ -वेनेषु (for -वेनैर). Ś₁ [अ]चलः.

8 ^a) Ñ₂ V B_{1.3.4} D_{6.7} रामो (for सर्वं). —^b) Ś₁ D₁₋₃ चचार सहलक्ष्मणः. —V₂ illeg. up to संघाय in ^a. —^c) Ñ₂ V₁ B_{1.3.4} D_{5.7} च स (for रामः). Ś₁ D₁₋₃ स धर्मात्मा (for शरं घोरं). D₃ शरं (for क्षुरम्). G (ed.) शक्तिः सशरं घोरं गृहीत्वा स महाधनुः. —After 8, Ñ₁ ins. :

1210* अथ दृष्ट्वा धनुस्तत्र चामीकरमयं महत् ।
अपृच्छद्भ्रातरं दीनो मुखेन परिशुष्यता ।

—Then Ñ₁ reads 3.60.28-33 (including star passages), while V₂ ins. after 8 :

1211* व्यगाहत वनं घोरं स .... (illeg.) ।

9 Before 9, Ñ₁ reads 3.61.6-7^{cd}. V₂ illeg. up to भागं in 9^b. —^a) Ś₁ D₁₋₃ अथ (for ततः). Ś₁ Ñ₁ B₄ D₁₋₃ M₁ संकाशं (for -कूटाभं). —^b) Ś₁ Ñ V₁ B_{1.3.4} D_{1-3.5.7} छिन्नपक्षं (D₁ °क्ष-); Dm₁ D₈ G₃ महाकार्यं; G₂ °भागः; Cg as in text (for °भागं). Ñ₁ महाद्विजं (for द्विजोत्तमम्). —^d) Ñ₁ D₃ वे (D₃ चे) दृष्टमानं (Ñ₁ also महाविषं) (for क्षतजार्द्रं).

10 ^a) Ś₁ Ñ V₂ B_{1.3.4} D_{1.2.5.7} संकाशं; D₃ -कूटाभं (for -शृङ्गाभं). —M₃ damaged for 10^b. —^c) Dm₁ D₈ G₃ किल (for सीता). —V₂ illeg. from 10^a up

तं दृष्ट्वा गिरिशृङ्गाभं रामो लक्ष्मणमब्रवीत् ।
अनेन सीता वैदेही भक्षिता नात्र संशयः ॥ १०
गुध्ररूपमिदं व्यक्तं रक्षो भ्रमति काननम् ।
भक्षयित्वा विशालाक्षीमास्ते सीतां यथासुखम् ।
एनं वधिष्ये दीप्ताग्रैर्वैरैर्बाणैरजिह्वगैः ॥ ११
इत्युक्त्वाभ्यपतद्गुध्रं संघाय धनुषि क्षुरम् ।
क्रुद्धो रामः समुद्रान्तां चालयन्निव मेदिनीम् ॥ १२
तं दीनदीनया वाचा सफेनं रुधिरं वमन् ।
अभ्यभाषत पक्षी तु रामं दशरथात्मजम् ॥ १३

to बाणै in 11^c. G (ed.) transp. न and [अ]त्र. G₂ erroneously reads वैदेहीमुखपात विहायसम् (= partly 13^{cd}) in place of वैदेही भक्षिता नात्र संशयः.

11 V₂ illeg. up to बाणै in ^c (cf. v.l. 10). —^{ab}) G₂ पक्षिरूपम् (for गुध्रं). Ñ₁ अयं (for इदं). Ś₁ Ñ B_{1.3.4} D_{1-5.7} T_{1.2} G₁ M_{2.3} रक्षो व्यक्तं (by transp.); V₁ गुध्रो व्यक्तं (for व्यक्तं रक्षो). Ś₁ Ñ B_{1.3} Dg₁ D₁ D_{1.2.5.7} T_{1.2} कानने. K (ed.) भवति कानने. —^c) Ñ₂ V₁ B_{1.3.4} D_{5.7} transp. आस्ते and सीतां. M₃ damaged from सुखं up to घां in 11^c. —^d) Ñ₂ V₁ B_{1.3.4} D_{5.7} हनिष्ये (for वधिष्ये). T_{1.2} दीप्तास्यैर (for °ग्रैर). Ñ₁ तद्-विष्ये प्रदीप्तास्यैः. —^e) Ś₁ गुध्रं बाणैर; Ñ₁ D₃ शितैर्बाणैर; Ñ₂ V₁ B_{1.3.4} D_{1.5.7} शीघ्रं बाणैर; D₁ Dm₁ D_{8.8} शरैर्वैरैर; D₂ शीघ्रचरैर (for घोरैर्बाणैर). —After 11, Ś₁ Ñ V B_{1.3.4} D_{1-3.5.7} M₃ ins. :

1212* जातरोषः सहस्राक्षो वज्रेणैव विरोचनम् ।

[V₂ illeg. from सह up to त्रि in 12^a. Ś₁ D_{1.2} क्रोधः; Ñ₁ D₃ M₃ क्रोपः (for -रोषः). D₇ [ए]व (for [इ]व). G (ed.) महाचल (for विरोचनम्). D₃ क्रोधेन नमुनि यथा (for the post. half).]

12 V₂ illeg. up to त्रि in ^a (cf. v.l. 11). —^a) Ñ₁ [अ]भ्यद्रवद्; Ñ₂ स्वपतद्; D₁ न्यपतद् (for [अ]भ्य°). Ñ₁ illeg.; B₄ रामः; D₁ D₆ द्रष्टुः; M₁ क्षिप्रं (for गुध्रं). —^c) D₃ G₂ क्रोधाद्; M₂ क्षुब्धो (for क्रुद्धो). Ñ₁ समुद्यस्य (sic); Ñ₂ V₁ B₄ D_{5.7} समुद्रान्तश्च; Dm₁ D₈ सुसंभ्रान्तश्च; D₃ समुद्यस्य; T₂ G₃ समुद्रान्तां; Cg as in text (for °द्रान्तां). —^d) Ñ₁ D₃ कंपयन् (for चालयन्).

13 ^a) Ś₁ Ñ₁ Dg₁ Dm₁ D₁₋₄ T_{2.3} G₁ M₂ तं दीनं; Ñ₂ B_{1.3.4} D_{5.7} स दीनो; V स दीनः; D₈ G_{2.3} M₁ तं दीनो; M₃ स च तं; Ct as in text (for तं दीन-). —^b) Ñ₂ V B_{1.3.4} D_{5.7} मुखेन (for सफेनं). —V₂ illeg. for 13^c-14. —^c) V₁ अभ्यधावत (for °भाषत). Ś₁ चासन्नो; Ñ₁ गुध्रोसो; Ñ₂ V₁ B_{3.4} D_{5.7} संक्रुद्धः; B₁ तं क्रुद्धः; Dg₁ D₈ T₃ पक्षीसो;

यामोषधिभिवायुष्मन्नेषसि महावने ।
सा देवी मम च प्राणा रावणेनोभयं हृतम् ॥ १४
त्वया विरहिता देवी लक्ष्मणेन च राघव ।
हियमाणा मया दृष्टा रावणेन बलीयसा ॥ १५
सीतामभ्युपपन्नोऽहं रावणश्च रणे मया ।
विध्वंसितरथच्छत्रः पातितो धरणीतले ॥ १६

एतदस्य धनुर्भग्नमेतदस्य शरावरम् ।
अयमस्य रणे राम भग्नः सांग्रामिको रथः ॥ १७
परिश्रान्तस्य मे पक्षौ छिच्चा खड्गेन रावणः ।
सीतामादाय वैदेहीमुत्पपात विहायसम् ।
रक्षसा निहतं पूर्वं न मां हन्तुं त्वमर्हसि ॥ १८
रामस्तस्य तु विज्ञाय सीतासक्तां प्रियां कथाम् ।
गृध्रराजं परिष्वज्य क्रुरोद सहलक्ष्मणः ॥ १९

G. 3. 72. 23
B. 3. 67. 22
L. 3. 73. 23

Dt1 D2.6 पक्षी स (for पक्षी तु). —^a) S1 N̄ V1 B1.3.4
D1-3.5.7 राम रामेति राघवं.

14 V2 illeg. for 14 (cf. v.l. 13). B3 reads 14^{ab}
in marg. —^a) S1 N̄1 Dg1 D6.8 Ct औषधीम्; Dt1
Dm1 औषधीम्; M3 औषधिम्; Cm as in text (for ओ°).
S1 [अ]पुष्पाम्; N̄2 V1 B1.3.4 D5.7 [अ]रण्ये; D1-3
[आ]युष्याम् (for [आ]युष्मन्). —^b) N̄2 V1 B1.3.4
D5.7 विचित्रेषु नृपात्मज(B1 °जां); D3 अन्वेषयति राघव.
—^c) N̄2 V1 B1.3.4 D3.5.7 सीता (for देवी). D6 G3 प्राणे
(for प्राणा). —^d) D1.8 हतं (for हृतम्).

15 G2 reads twice 15-16^{ab}. —^a) S1 N̄ V B1.3.4
D1-3.5.7 त्वया विहीना वैदेही(V1 वै देवी). —V2 illeg. for
15^c-17^b.

16 V2 illeg. for 16 (cf. v.l. 15). G2 reads twice
15-16^{ab}. —^a) N̄2 V1 B1.3.4 D2.5.7 G1 M2 अभ्युप- (for
अभ्यव-). S1 [स]यं (for 5हं). —^b) Dt1 om. श्र. S1 N̄1
Dg1 D1.2 G2 Ck मया रणे (by transp.); Dt1 D6 रणे
प्रभो; T3 महारणे (for रणे मया). —^c) N̄1 रथः (for
रथ-). D4 च्छत्रः (for च्छत्र-). Dg1 रथश्चात्र; G(ed.)-रथः
पुत्र. S1 D1.2 विह्वलो विरथच्छत्रः; D3 विरथो विह्वलतनुः.
॥ Gg : रावणश्च विध्वंसितरथः सन् अत्र धरणीतले पातितः रथा-
ङ्गसित इत्यर्थः. ॥ —^d) N̄ V1 Dt1 Dm1 D4-6.8 T1.3 G2
Ck.t पतितो; Cm.g as in text; L(ed.) पीडितो (for पा°).

17 V2 illeg. for 17^{ab} (cf. v.l. 15). D4 repeats
17^{ab} after 18^{cd}. —^a) N̄2 V1 B1.3.4 D1.4.5.7 T1.2 तस्य;
Cg as in text (for अस्य). B4 भंगम् (for भग्नम्). S1 D2
एतत्तस्य ध्वजं भग्नम्; D3 अयं तस्य ध्वजो भग्नः; G2 एषोस्य च
धनुर्भग्न. —^b) T1.2 एतत्तस्य; G2 एषोस्य च (for °दस्य).
—After श in शरावरं G2 wrongly repeats from रथात्मजं
in 13^a to 14. D4(both times) शरं वरं; G2 श*** (for
शरावरम्). S1 D1-3 एतत्तस्य शरासनं; N̄1 एते तस्य हयोत्तमाः;
N̄2 B1.3.4 D5.7 एतच्छत्रं (B4 °त्तस्य) विमर्दितं; V1 एतत्तस्य
विमर्दनं; Dt1 D6 एते चास्य शरास्तथा. —^c) M2 एतद् (for
अयम्). Dg1 अस्मिन् (for अस्य). T1.2 रथो (for रणे). S1
N̄ V B1.3.4 D1-3.5.7 अयं(S1 एव) तस्य रथो राम(N̄1
रणे भग्नो). —^d) N̄1 वरः (for भग्नः). Dm1 D2.3.7 संग्रा-
मिको (for सां°). S1 N̄ V1 B1.3.4 D1-3.5.7 T1.2 मया (for
रथः). —After 17; S1 N̄2 V B1.3.4 D1-3.5.7 ins. :

1213* अत्र युद्धं मया दत्तं रावणस्य पुनः पुनः ।
पक्षतुण्डनखैर्घोरैर्गान्त्राण्यारुजता महत् ।

[(1. 1) B4 तत्र; D3 तस्य (for अत्र). D2 मया पुनः; D7
धनुः *नः (for पुनः पुनः). —(1. 2) S1 D1-3 पक्षपातैर्; D5
°तुडैर् (for °तुण्ड-). B3.4 घोर (for घोरैर्). S1 D1-3 गान्त्राण्याख्य
(L[ed.] °ज्य) वैरिणः(D3 रक्षतः); V2 illeg. (for the
post. half).];

while Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 T G2.3 ins. after 17 :

1214* अयं तु सारथिस्तस्य मत्पक्षनिहतो युधि ।

[Dg1 Dt1 D6 T3 G3 युधि (for युधि).]

18 °) N̄2 V B1.3.4 D5 अथ श्रां(V1 श्रां)तस्य (for
परि°). D3 transp. मे and पक्षौ. —^c) S1 N̄2 V B1.4
D1-3.5.7 युद्धस्य; N̄1 स मम; Dm1 D3 G3 M2.3 खस्यस्य;
D4 T1.2 खस्यः स (for खड्गेन). —N̄1 om. 18^{cd}. Dg1
reads 18^{cd} in marg. —^d) N̄2 V B1.3.4 D5.7 अकेन
(for सीताम्). D2 reads in marg. from वैदेही up to
अभ्युप in 1215*. —^e) N̄2 V B1.3.4 D5.7 विहायसा. S1
D1-3 अप(S1 स प्र)यातो महाबलः. —After 18^{cd}, N̄(N̄1
after 18^{ab}) V B1.3.4 D1-3.5.7 ins. :

1215* सीतामभ्युपपन्नोऽहं रावणेन हतो रणे ।

[D1.3 -[अ]व- (for -[उ]प-). V1 बली (for रणे). N̄1
illeg. for the post. half.]

—After 18^{cd}, D4 repeats 17^{ab}. —^e) V1 मां त्वं (for
पूर्वं). S1 N̄1 D1-3 राक्षसे(N̄1 °वणे)न हतं पूर्वं(S1 राम).
—^f) Dt1 D6 मां न (by transp.); T2 न मा (for न
मां). N̄2 V2 B1.4 Dg1 Dm1 D1-3.7.8 T3 G1.3 M transp.
हन्तुं and त्वम्. S1 N̄1 B3 न त्वं(B3 तन्) मां हंतुमर्हं(S1
°मिच्छ)सि; V1 किमर्थं हंतुमर्हसि. —After 18, N̄2 V2 B3.4
D5.7(om. 1. 2) ins. :

1216* अहं पितृवयस्यस्ते जटायुर्नाम चामतः ।

त्वार्थं निघ्नं प्राप्नो युध्यमानो महाहवे ।

[V2 illeg. from टायु. —(1. 1) V2 पितुर् (for पितृ-).
—(1. 2) B3 त्वार्थं (for °र्थ-).]

19 D6 om. 19. —^a) S1 रामस्तत्र; N̄1 राघवः स; N̄2
V B3.4 D5.7 जटायुषं; D3 राघवस्तं (for रामस्तस्य). V1 D1

G. 3. 72. 24
B. 3. 67. 23
L. 3. 73. 24

एकमेकायने दुर्गे निःश्वसन्तं कथंचन ।
समीक्ष्य दुःखितो रामः सौमित्रिमिदमब्रवीत् ॥ २०
राज्याञ्जंशो वने वासः सीता नष्टा हतो द्विजः ।
ईदृशीयं ममालक्ष्मीर्निर्दिहेदपि पावकम् ॥ २१
संपूर्णमपि चेदद्य प्रतरेयं महोदधिम् ।
सोऽपि नूनं ममालक्ष्म्या विशुष्येत्सरितां पतिः ॥ २२

च; B₄ तं (for तु). V₂ illeg. from विज्ञाय up to दुर्गे in 20^a. B₁ जटायुषं तमाज्ञाय. —After 19^a, T_{1.2} G₂ ins. :

1217* वाष्पपूर्णमुखस्तथा ।

द्विगुणीकृततापातेः.

[(1. 1) K(ed.) तदा (for तथा).]

—^b) Dm₁ D₈ G₃ transp. प्रियां and कथाम्. S₁ D_{1.2} सीतायाः संश्रितां कथां; N₁ D₈ सीतायाः कारणे(D₃ °णाद्) हतः; N₂ V₁ B_{1.3.4} D₇ कथयंतमिमां कथां; D₈ कथयंतं कथा-मिमां. —After 19^b, T_{1.2} ins. :

1218* श्रुत्वा जटायुषो वाक्यं रामः सौमित्रिणा सह ।

—^c) N₁ ततो ज्ञात्वा (for परिष्वज्य). —After 19^c, Dg₁ D₁₁ T ins. :

1219* परित्यज्य महद्दनुः ।

निपपातावशो भूमौ.

[(1. 1) T₂ परिष्वज्य (for °त्यज्य). —(1. 2) Dg₁ T₃ स (for नि-).]

—After 19, D₁₁ D₈ ins. :

1220* द्विगुणीकृततापातौ रामो धीरतरोऽपि सन् ।

20 V₂ illeg. for 20^a (cf. v.l. 19). —^a) D₁₁ D₈ कृच्छ्रे (for दुर्गे). S₁ हतमेवं विमर्देन; V₁ एकमेकाकिनं दुर्गे; D₁ हतमेवमयाज्ञाय; D₂ हतमेनं विमर्दे तं; D₈ एवमेवं विमर्दे तं.

—^b) N₂ V B_{1.4} D₁₁ Dm₁ D_{1.2.4.6.8} S निःश्वसन्तं. S₁ D₁₋₃ पुनः पुनः; D₁₁ D₈ सुहुसुहुः (for कथंचन). * Cg : दुर्गे इतः परमपि केनचिद्दन्तुमशक्ये इति दुःखहेत्वतिरेकोक्तिः ।; Ck : एकमसहायं एकायने एकस्मिन्ध्वेगतिरक्षणो अयने श्वास-मार्गे अत एव दुर्गे कृच्छ्रे सुहुसुहुः निःश्वसन्तम् ।; Ct : एकम-सहायं एकस्मिन्ध्वेगतिरक्षणोऽयने श्वासमार्गे अत एव कृच्छ्रे सुहु-सुहुर्निःश्वसन्तमिति कतकसंमतपाठेऽर्थः । “एकमेकायने दुर्गे निःश्वसन्तं कथंचन” इति पाठे दुर्गे लताकण्टकसंकीर्णं एकायने एकमार्गं पतित्वा कथंचन निःश्वसन्तं मृतप्रायमित्यर्थे इति तीर्थः. * —N₁ om. 20^a-22. —^c) N₂ V B_{1.3.4} D_{5.7} दुःखितं (V₁ B₄ °तस्) तत्र; T_{1.2} °ततरो (for °तो रामः). —^d) V₁ B_{1.3.4} D_{5.7} T_{1.2} रामः सौमित्रिमब्रवीत्; V₂ रामो लक्ष्मणः.

21 N₁ om. 21 (cf. v.l. 20). —^a) S₁ N₂ V B₄ Dg₁ D_{1-3.5.7} G₃ M₂ Cm राज्यञ्जंशो; B₁ राज्यञ्जंशो; D₁₁ Dm₁ D_{6.8} राज्यं अष्टं; Cg as in text (for राज्याञ्जंशो). —^b) S₁ V₁ हता सीता; D₁ सीता नीता (for सीता नष्टा).

नास्त्यभाग्यतरो लोके मत्तोऽस्मिन्सचाराचरे ।
येनेयं महती प्राप्ता मया व्यसनवागुरा ॥ २३
अयं पितृवयस्यो मे गृध्रराजो जरान्वितः ।
शेते विनिहतो भूमौ मम भाग्यविपर्ययात् ॥ २४
इत्येवमुक्त्वा बहुशो राघवः सहलक्ष्मणः ।
जटायुषं च पस्पर्श पितृस्नेहं निदर्शयन् ॥ २५

S₁ B₄ D₁₋₃ पिता मृतः; N₂ V B_{1.3} D_{5.7} मृतः पिता; Dg₁ D₁₁ Dm₁ D_{6.8} T₃ मृतो द्विजः; G₁ द्विजो मृतः; Cg as in text; K(ed.) द्विजो हतः (by transp.) (for हतो द्विजः). —^c) N₂ V B_{1.3.4} D_{3.5.7} यादृशीयं. B₃ G₃ महा-लक्ष्मीरः; D₃ ममावस्था (for ममा°). —^d) D₁₁ D₆ देहेदपि हि पावकं. —For 21^a, S₁ D_{1.2} subst.; while D₈ ins. after 21^{ab} :

1221* एकमेकमिदं दुःखं समुद्रमपि शोषयेत् ।

[D₁ एकैकमपि दुःखं मे; D₈ एकैकं समुद्रदुःखं (for the prior half).]

22 N₁ om. 22 (cf. v.l. 20). —^a) L(ed.) तं पूर्णम् (for सं°). D_{2.3} यदि (for अपि). S₁ D₈ गच्छेयं; D₁ गर्हेयं; D₈ पश्येयं; G_{1.3} तोयैवैः (for चेदद्य). —^b) S₁ D₁₋₃ पौ (D₁ पू) पूर्णमास्याः; Dg₁ (before corr.) Dm₁ D₈ Cm प्रविशेयं; Cg.k.t as in text (for प्रतरेयं). —^c) T₃ महा-लक्ष्म्या; M₂ (after corr. sec. m. as in text) ममालक्ष्य (for °लक्ष्म्या). —For 22^a, S₁ D₁₋₃ subst. :

1222* सोऽपि शुष्येन्नदीभर्ता मम भाग्यपरिक्षयात् ।

[D₂ शुष्यति सौमित्रे (for शुष्येन्नदीभर्ता).]

—For 22, N₂ V B_{1.3.4} D_{5.7} subst. :

1223* यद्यहं सलिलस्यार्थे व्रजेयं लवणाम्भसम् ।

सोऽपि मां नूनमासाद्य शुष्येन्नदीपतिः ।

23 ^a) Dm₁ [अ]भाग्यस्ततो; D₈ [अ]भाग्यतमो (for [अ]भाग्यतरो). —^b) S₁ मत्तोऽन्यः; N₂ B_{1.3} D_{3.5.7} मया-स्मिन्; V ममास्मिन्; B₄ मत्तोऽस्ति (for मत्तोऽस्मिन्). N₁ जगत्स्मिन्सचाराचरे; D₁ मया ह्यस्मिन्सचाराचरे. —V₂ mostly illeg. for 23^a. —^d) S₁ D_{1.2} घोरा (for मया).

24 N₁ illeg. for 24^a. —^a) S₁ N₂ V B₃ D T₂ M₂ Ck.t पितुर (for पिनु-). D₈ सखो मेघ (for -वयस्यो मे). —^b) D₁₁ D₆ महाबलः; D₂ जटायुषः (for जरान्वितः). —^c) S₁ D₁₋₃ परिक्षयात् (for -विपर्ययात्).

25 ^a) D₃ उक्तं (for उक्त्वा). S₁ N₁ V B_{1.3.4} D₁₋₃ तु वचो; N₂ D_{5.7} [अ]थ वचो (for बहुशो). —V₂ mostly illeg. for 25^a. —^c) S₁ N₁ D₂ स्पृशस्त्रिगर्धः; D₃ स्पृशस्त्रिगर्धं (for च पस्पर्श). N₂ V₁ B_{1.3.4} D_{5.7} प (V₁ सं)स्पर्श पाणिना गृध्रं; D₁ जटायुमस्पृशस्त्रिगर्धं. —^d)

निकृत्तपक्षं रुधिरावसिक्तं
तं गृध्रराजं परिरभ्य रामः ।

क मैथिली प्राणसमा ममेति
विमुच्य वाचं निपपात भूमौ ॥ २६

इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे त्रिषष्टितमः सर्गः ॥ ६३ ॥

६४

रामः प्रेक्ष्य तु तं गृध्रं भुवि रौद्रेण पातितम् ।
सौमित्रिं मित्रसंपन्नमिदं वचनमब्रवीत् ॥ १
ममायं नूनमर्थेषु यतमानो विहंगमः ।

राक्षसेन हतः संख्ये प्राणांस्यजति दुस्त्यजान् ॥ २
अयमस्य शरीरेऽस्मिन्प्राणो लक्ष्मण विद्यते ।
तथा स्वरहीनोऽयं विकृवं समुदीक्षते ॥ ३

G. 3. 73. 3
B. 3. 68. 3
L. 3. 75. 3

V1 ***हं (for पितृस्नेहं), D1.2 प्रदर्शयन्; D4 G1.2 M3
विदर्शयन् (for निद°), Ś1 Ñ2 B1.3.4 D5.5.7 M2 पितुः
स्नेहं वि (Ś1 D3 प्र) दर्शयन्. —After 25, B4 ins. :

1224* ततो हाहेति दुःखेन विललाप रघूत्तमः ।

26 G(ed.) om. 26. —^a) Ñ1 ***त्रं (illeg.) (for
निकृत्तपक्षं), Ś1 V1 Dt1 D1 रुधिरावसिक्तं. —^b) Ñ2 D1.4.5
T1.2 G1.2 M2.3 स; Dt1 reads in marg. (for तं). Dt1
D1.6 परिगृह्य. Dt1 D1.4.6.7 M3 राघवः (for रामः). * Cv :
परिरभ्य राम इति पाठः । राघव इति लेखकदोषकृतपाठे त्रिष्टु-
ब्जगत्योः सांकर्यदोषः. * —^c) B3 lacuna for प्राण. V1
*माद्य; Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 G3 M1.3 गतेति (for ममेति).
D3 क्व त्वं मम प्राणसमो गतोसि. —^d) Ñ2 D5.7 विसृज्य; D1
प्रमुच्य (for विमुच्य). Ś1 Ñ2 D1.3.5.7 M2 चापं (for वाचं).
Ñ2 V B1.3.4 D5.7 नि (V1 वि) षसाद भूतले (B3 भूमौ)
(for निपपात भूमौ).

Colophon. D4 om. —Sarga name : Ś1 Ñ V B1.3.4
D1.2.5.7 जटायुदर्शनं; D3 लक्ष्मणवाक्यं. —Sarga no.
(figures, words or both) : Ś1 Ñ1 B1.3 D2 om.; Ñ2
D5.7 74; V1 D1 71; V2 D3 76; B4 75; Dg1 Dt1 Dm1
D6.8 T G M1.2 67; M3 68; G(ed.) 72; L(ed.) 73.
—After colophon, G concludes with श्रीरामाय नमः.

64

D3 begins with ३; T2 with श्रीरामचन्द्राय नमः; M1
with श्रीरामाय नमः.

—Before Sarga 64, Ś1 V2 (partly illeg.) D1-3 ins. :

1225* तौ तस्य परिपूर्णाथौ श्रुत्वा प्रव्यथितौ गिरम् ।

विनेदतुभृशं नाहं धरण्यां च निपेततुः ।

मुहूर्तं वीतसंज्ञौ तौ शयानौ निरुपक्रमौ ।

तमसीव च वर्तते बुबुधाते न किंचन ।

[(1. 1) D1-3 परिपूर्णाथं (D2 °थां) (for °थौ), D1 तु
व्यथितौ; D2.3 प्रव्यथितां (for प्रव्यथितौ). L(ed.) तौ तस्यापरि-
पूर्णाथौ (for the prior half). Ś1 गिरा (for गिरम्).
—(1. 2) D2 विनेदतौ (for विनेदतुः). D2 विनिपेततुः (for
च नि°). —V2 D1 transp. l. 3 and 4, D1 reading l. 4
twice. —(1. 3) V2 illeg. from वीत up to निरुपक्रमौ.
—After l. 3, D1 ins. :

1225(A)* मनुष्येष्टामापन्नावीश्वरौ प्राकृताविव ।

—(1. 4) D1 (first time) विवर्तात (sic) (for च वर्तते).
Ś1 तमसा वर्तमानेन; V2 तमसी च वर्तौ ** (illeg.); D3 तौ समं
शोकविवशौ (for the prior half). D2 विबुधाते (for बु°).
—Thereafter Ś1 V2 D1 (repeats). 2.3 read 3.62.2-4
and then ins. App. 1 (No. 16).

1 °) Ñ2 D5.7 T1.2 संप्रेक्ष्य तं; B1 प्रेक्ष्याद्भुतं (for प्रेक्ष्य
तु तं). —^b) Ñ1 भूमौ (for भुवि). V1 रौद्रेण ***; D6
रावणपातितं (also रौद्रनिपातितं). —Ñ1 om. 1^{cd}. —^c)
V1 T3 मंत्र- (for मित्र-). —After 1, D4 erroneously
reads 9^a.

2 °) Ñ2 V B1.3.4 D5.7 अर्थाय; G2 M3 अर्थो (M3 °र्थं)
वै (for अर्थेषु). —^b) D1 घटमानो; D2.3 वर्ते° (for यत°).
—^d) Ś1 B4 Dg1 D1.2 G2 त्यक्ष्यति (for °जति). Dt1 D6
मस्कृते (for दुस्त्यजान्).

3 Ñ1 illeg. for 3^a. —^a) Dt1 D6 अतिखिन्नः (for
अयमस्य). —^b) Dm1 D8 G1.3 दृश्यते (for विद्यते). Ñ1
प्राणोलक्ष्मण लक्ष्ये. —^c) Ñ1 तथा सुस्वरहीनोयं; T2 G1.2
M2.3 तथा हि (G1 M3 [अ] पि) स्वरहीनोयं. —^d) Dg1 D4.5
T G M2.3 Cg विकृवः (for विकृवं). Ñ1 समुदीरयत्; Dm1
D8 M1 समुदीक्षत (for °दीक्षते). * Cm : तथातिखिन्नप्राण
इव स्वरहीनो विह्वलेक्षणश्च । Ct also as in Cm. * —For
3, Ś1 D1-3 subst. :

[331]

G. 3. 73. 5
B. 3. 68. 4
L. 3. 75. 5

जटायो यदि शक्रोषि वाक्यं व्याहरितुं पुनः ।
सीतामाख्याहि भद्रं ते वधमाख्याहि चात्मनः ॥ ४
किंनिमित्तोऽहरत्सीतां रावणस्तस्य किं मया ।
अपराद्धं तु यं दृष्ट्वा रावणेन हता प्रिया ॥ ५
कथं तच्चन्द्रसंकाशं मुखमासीन्मनोहरम् ।

1226* इदमस्य शरीरं वै गतप्राणं प्रदश्यते ।

[D1.3 पुरा देहं (for शरीरं वै);]

while Ñ₂ V B1.3.4 D5.7 subst. :

1227* मन्दप्राणो ह्ययं पक्षी कथंचिद्यदि जीवति ।
स्वरहीनश्च दीनश्च विह्वलः समुदीक्ष्यते ।

[(1. 2) Ñ₂ D7 विह्वलः; B4 विह्वलः (for °वः). Ñ₂ V1 B1
समुदीक्ष्यते (for °दीक्ष्यते).]

—Thereafter both the groups cont. :

1228* यावदेव ससंज्ञोऽयं यावच्छकरोति भाषितुम् ।
तावत्पृच्छाम्यहं सीतां राजानं पिशिताशिनाम् ।

[(1. 1) B₃ समाज्ञाय (for ससंज्ञोऽयं). Ñ₂ V₂ भाषितुं; V1
जीवितुं (for भाषितुम्). D1 यावच्छकरोति विभाषितुं (for the post.
half). —(1. 2) D1.3 प्रेक्षाम्यहं (for पृच्छाम्यहं). V1 गृभ्र- (for
सीतां). S1 D₂ तं चापि; D1.3 पतिं च (for राजानं). S1 D₂
पिशिताशि (D₂ °श) नं.]

4 Ñ₁ illeg. for 4^{ab}. —^a) B₄ जटायुर्. Dt₁ शक्रोषि
(for शक्रोषि). —^b) D₄ व्यवहितं (for व्याहरितुं). S₁ वाचा
मां भाषितुं पुनः; Ñ₂ V₂ B1.3.4 D5.7 वाचमीरयितुं पुनः; D1.3
वाचमाभाषितुं पुनः; D₂ वाचमाभाष्यतां पुनः. —^c) Ñ₂ V
B1.3.4 D5.7 आचक्ष्व; D₂ आभाष्य (for आख्याहि). —^d)
G₃ स्वयम् (for वधम्). S₁ कस्मिन्देशे हतेति सा; Ñ₂ V
B1.3.4 D5.7 वध (B₃ धर्म) मात्मन एव च; D1-3 कं च देशं
हतेति सा. —After 4, S₁ Ñ₂ V B1.3.4 D1-3.5.7 M₂ (inf.
lin. sec. m.) ins. :

1229* कृत्वा त्वामहमव्यग्रं संरूढव्रणमुत्सहे ।
गन्तुं वर्षसहस्राणि जीव मे चिरमण्डज ।

[(1. 1) M₂ [अ] नामयम् (for त्वामहम्). S₁ D1-3 त्वाम
(D₃ त्वां त्व) नामयमव्यग्रं (for the prior half). V₁ संकट-;
D₂ °मूढ- (for °रूढ-). S₁ D₃ -प्राणम् (for -व्रणम्). —(1. 2)
S₁ D1-3 कर्तुं; B₁ भर्तुं; M₂ भोक्तुं (for गन्तुं). M₂ -सहस्रेण
(for °स्राणि). Ñ₂ V₁ B₄ D5.7 जीवसे; V₂ जीव त्वं (for जीव
मे). M₂ इच्छतः (for अण्डज). S₁ D1-3 जीवन्वै विचरिष्यसि
(for the post. half).]

5 ^a) Dt₁ D₆ Ct जहारयां; Cg as in text (for
ऽहरत्सीतां). S₁ Ñ₂ V B1.3.4 D5.7 किंनिमित्तं हता सीता;
D1.2.4 G₃ M₃ किंनिमित्तं हरेत्सीतां; D₃ किमर्थमहरत्सीतां; T₂
G₂ किंनिमित्तं हरत्सीतां (metri causa). —^b) S₁ Ñ₂ V

सीतया कानि चोक्तानि तस्मिन्काले द्विजोत्तम ॥ ६
कथंवीर्यः कथंरूपः किंकर्मा स च राक्षसः ।
क्व चास्य भवनं तात ब्रूहि मे परिपुच्छतः ॥ ७
तद्युद्धीक्ष्याथ दीनात्मा विलपन्तमनन्तरम् ।
वाचातिसन्नया रामं जटायुरिदमब्रवीत् ॥ ८

B1.3.4 D1-3.5.7 रावणस्य च; M₃ रावणः कश्च (for रावणस्तस्य).
D₄ मया वैरं यदस्य किं. —^c) S₁ Dg₁ Dt₁ D1-4.6.8 T M
Ck.t अपराधं (for °द्धं). Ñ₂ V B1.3.4 D1-3.5.7 क्व वा (for
तु यं). —^d) S₁ Ñ₂ V B1.3.4 D1-3.5.7 मम (for हता).
* C_v : किंनिमित्तोऽहरत्सीतां रावणस्तस्य किं मया । अपराद्धं
तु यं दृष्ट्वा रावणेन हता प्रिया इति पाठः ।; Cm : किंनिमित्तं इति ।
किं निमित्तं यस्य सः. *

6 ^a) Ñ₂ V B1.3.4 D5.7 इंदु- (for चन्द्र-). —^b) Ñ₁
मनोगमं; V₁ G₁ मनोरमं (for °हरम्). —D₄ om. (hapl. ?)
6^c-8^b. —^c) G₂ सीतया (for सीतया). —For 6^{ad}, Ñ₂
V B1.3.4 D5.7 subst. :

1230* सीतया हियमाणायास्तदा घोरेण रक्षसा ।

[V₁ तथा (for तदा). B₁ क्रूरेण (for घोरेण).]

7 D₄ om. 7 (cf. v.l. 6). —^a) Ñ₂ V B1.3.4 D5.7
G₂ कथंरूपः कथंवीर्यः (by transp.). —^b) D₆ om. च
(subm.). V₂ B1.3.4 Dt₁ D5.7 T_{1.2} M₃ च स (by
transp.) (for स च). V₁ रावणः (for राक्षसः). —^c) Dg₁
किं (for क्व). —^d) B₁ तद्ब्रूहि (for ब्रूहि मे). —After 7,
Ñ₂ V B1.3.4 D5 ins. :

1231* कथं वासमनुप्राप्तो दण्डकं सुमहद्वनम् ।
चित्रकाननसंपन्नं बहुपादपसंकुलम् ।

[(1. 1) V स (V₂ तु) सम्- (for वासम्). B₃ उपप्राप्तो
(for अतु).]

8 D₄ om. 8^{ab} (cf. v.l. 6). —D₇ om. 8^c-9^b. —^a)
S₁ Dt₁ D₆ G₂ M₁ उद्धीक्ष्य स (G₂ M₁ तु); Ñ₂ V B₃ Dg₁
D_{2.3.5} M_{2.3} उदीक्ष्याथ; B₁ उदीक्ष्यत (for उद्धीक्ष्याथ). V₁
मंदात्मा; Dg₁ Dt₁ Dm₁ D₈ T₃ G_{2.3} M_{1.3} धर्मात्मा; Cg as
in text (for दीनात्मा). Ñ₁ उदीक्ष्य सीतारहितं. —^b) Ñ₁
D₈ अनंतकं; Ñ₂ V B1.3.4 D₅ अरिदमं; Dt₁ Dm₁ D₈ G_{2.3}
M₁ अनाथवत् (for अनन्तरम्). —After 8^{ab}, V₂ B1.3.4
ins. :

1232* कृच्छ्रादुन्मील्य चाश्रास्य जटायुः परमातुरः ।

[V₂ illeg. B₁ कृच्छ्रादुत्तिष्ठदाश्वस्य (for the prior half).
B₄ परमादरः.]

—^c) S₁ Ñ₁ D1-3 [अ] वसन्नया; Dt₁ D₆ विह्वलया (for
[अ] वसन्नया). Ñ₂ V B1.3.4 D₅ स वाचा व्यक्तया रामं.
—^d) Ñ₂ V B1.3.4 Dt₁ Dm₁ D_{5.6.8} इदं वचनमब्रवीत्.

सा हता राक्षसेन्द्रेण रावणेन विहायसा ।
मायामास्थाय विपुलां वातदुर्दिनसंकुलाम् ॥ ९
परिश्रान्तस्य मे तात पक्षौ छिच्वा निशाचरः ।
सीतामादाय वैदेहीं प्रयातो दक्षिणामुखः ॥ १०
उपरुद्धयन्ति मे प्राणा दृष्टिर्भ्रमति रावव ।
पश्यामि वृक्षान्सौवर्णानुशीरकृतमूर्धजान् ॥ ११
येन याति मुहूर्तेन सीतामादाय रावणः ।

विप्रनष्टं धनं क्षिप्रं तत्स्वामी प्रतिपद्यते ॥ १२
विन्दो नाम मुहूर्तोऽसौ स च काकुत्स्थ नाबुध्यत् ।
झषवद्भडिशं गृह्य क्षिप्रमेव विनश्यति ॥ १३
न च त्वया व्यथा कार्या जनकस्य सुतां प्रति ।
वैदेह्या रंस्यसे क्षिप्रं हत्वा तं राक्षसं रणे ॥ १४
असंमूढस्य गृध्रस्य रामं प्रत्यनुभाषतः ।
आस्यात्सुस्त्राव रुधिरं श्रियमाणस्य सामिषम् ॥ १५

G. 3. 73. 19
B. 3. 68. 15
L. 3. 75. 16

9 D7 om. 9^{ab} (cf. v.l. 8). —^a) D4 T1.2 G1 M2
Cg हता सा (by transp.); G3 संहता (for सा हता).
—^b) N1 [अ]मितौजसा; N2 V B1.3.4 D5 बलीयसा; D1
D6 दुरात्मना (for विहायसा). —^c) D7 कथाम् (for
मायाम्). G (ed.) आश्रित्य (for आस्थाय). S1 D1.2 विषमां
(for विपुलां). —After 9, M2 (inf. lin. sec. m.) ins.:

1233* हा रावव महाबाहो हा सौमित्रे हिमे ब्रह्म ।
अनाथा रक्षसा राम इति दीनमुखावचीत् ।

[(1. 2) Note hiatus between the two halves.]

10 V2 illeg. up to पक्षौ छि in ^b. —^a) N1 D1 D6
परिक्रान्तस्य (for श्रान्तस्य). N2 B1.3 D5.7 मे युद्धे; B4 युद्धे
मे (for मे तात). V1 परिश्रान्तस्य पक्षौ मे. —^b) V1 युद्धे
छिच्वा; G (ed.) छिच्वा पक्षौ (by transp.) (for पक्षौ
छिच्वा). T1.2 स राक्षसः (for निशाचरः). —^c) N2 D5.7
प्रस्थितो (for प्रयातो). N1 दक्षिणामुखः; V1 T1.2 णां दिशः;
D4 णोन्मुखं (for दक्षिणामुखः).

11 ^a) S1 B4 उपरुद्धयन्ति (for उपरुद्धयन्ति). —^b) N2
V1 B1.3.4 D5.7 भ्राम्य (D7 भ्रम)ति (for भ्रमति). —^c) N2
V B1.3.4 D5.7 एतांश्च (V1 स्तु) (for सौवर्णान्). —V2
illeg. for ^a. —^d) S1 शिरसोद्धूतः; D2 शिरसावृत्त- (for
उशीरकृत-). N2 V1 B1.3.4 D5.7 सौवर्णासिव सांप्रतं (V1
संप्रति).

12 N1 illeg. for ^a. —^a) S1 N2 V B1.3.4 D1-3.5.7
राम (for याति). —M3 damaged from दाय in ^b up to
ध in ^c. —^b) N1 G3 हरति; V1 B1.3.4 D1-3.7 आदत्त
(for आदाय). —S1 om. 12^c-13^a. —^c) V2 तस्मिन्नष्टं;
T1.2 G2.3 M2 विप्रनष्टं (for विप्रनष्टं). G2 यत्तु (for क्षिप्रं).
D1.3 transp. क्षिप्रं and स्वामी. N1 विप्रनष्टं धनं तस्मिन्स्व-
स्वामी लभते पुनः; N2 V1 B1.3.4 D2.5.7 तस्मिन्नष्टं धनं स्वामी
क्षिप्रं संप्रतिपद्यते. ☞ Cm : तत्र नष्टं धनं; Ck : तत्प्रणष्टं धनं. ☞

13 S1 om. 13 (cf. v.l. 12). —^a) B4 विध्यो; D1
वंदो (sic); D2 वृद्धो; D3 वृन्दो; M3 विदो (for विन्दो). N2
V B3.4 D5.7 तु; T1.2 [5]यं; Cm as in text (for 5सौ).
—^b) D1 Dm1 D6 न (for स). D1 D6 सो (for न).
N1 न स काकुत्स्थ तं बुधाः (sic); N2 V B1.3 D5.7 नाबुध्यत
स तं तदा; B4 नाबुध्यस्स तं तदा; D1-3 तं च (D1 तच्च)
नाबुद्ध राक्षसः. —After 13^{ab}, T1.2 ins.:

1234* स्वस्त्रियां जानकीं हत्वा रावणो राक्षसेश्वरः ।

—V2 illeg. from शं गृह्य up to 13^a. —^c) D4 **वत्;
D6 सद्ययावद् (corrupt) (for झषवद्). T1 G M बडिशं
(for बडिशं). —^d) G3 damaged for मेव विन. —For
13^{cd}, N V1 B1.3.4 D1-3.5.7 subst.:

1235* झषो यथामिषं प्राप्य क्षिप्रं न स भविष्यति ।

[V1 गृध्रो; B4 मत्स्यो (for झषो). N1 हत्वामिषं; D1.3 लोहा-
मिषं (for यथामिषं). N1 वद् (for प्राप्य). V1 गृध्रो (for क्षिप्रं).
N2 om. न (subm.). B3 D5.7 स न (by transp.); B4
नायं; D3 च स (for न स). N1 बडिशद्वि प्रणश्यति; D1 क्षिप्रं च
स विनश्यति; D2 क्षिप्रं स विनश्यति (for the post. half).]

14 ^a) S1 D1-3 हि (for च). S1 व्यथा त्वया (by
transp.). —^b) S1 D1-3 [आ]त्मजां (for सुतां). —For
14^{ab}, N V B1.3.4 D5.7 subst.:

1236* तन्न व्यथा राजपुत्रं कर्तव्या राम रंस्यसे ।

[N1 न च; N2 तनु- (for तन्न). B1 राजपुत्राः. N1 गम्यतां
(for रंस्यसे). —D7 (erroneously) repeats पुत्रं कर्तव्या
राम after राम in the post. half.]

—^c) N1 B4 वैदेही- (for वैदेह्या). N1 illeg.; N2 V
B1.3.4 D5.7 सहितः (B3 तं) (for रंस्यसे). D1-3 पढ्या
(for क्षिप्रं). S1 वैदेहीं रंस्यसे पत्नी. —^d) N V B1.3.4 Dm1
D5.7.8 G1.3 M1 रावणं रणे; D1 D6 रणमूर्धनि (for राक्षसं
रणे).

15 ^a) B3 सुसंमूढस्य; G (ed.) असंस्थानस्य (for असं-
मूढस्य). D7 विहगः (for गृध्रस्य). —^b) V1 रामे (for
रामं). N2 V1 B1.3.4 D5.7 प्रत्यनु (B4 णि)भाषिणः (for
भाषतः). —V2 illeg. from सु in ^c up to वैश्रव in 16^b.
—Dg1 reads 15^{cd} in marg. —After 15, S1 N2 V
B1.3.4 D1-3.5.7 ins.:

1237* इदं चोवाच वचनं श्रियमाणो विहंगमः ।
सर्वतश्चारयन्दृष्टिमस्थिरामतिविह्वलः ।

[(1. 1.) V2 प्रोवाच (for चो). —(1. 2.) D1 जालयन्
(for चार). B3 -विह्वलः; B4 -विक्रमः (for -विह्वलः). S1 रामं
तत्राशुविह्वलं; D1-3 अस्थिरामशुविह्वलं (for the post. half).]
—Thereafter, V2 B4 D5.7 cont.:

गृध्रराज्यं परित्यज्य पितृपैतामहं महत् ।
मम हेतोरयं प्राणान्मुमोच पतगेश्वरः ॥ २३
सर्वत्र खलु दृश्यन्ते साधवो धर्मचारिणः ।
शूराः शरण्याः सौमित्रे तिर्यग्योनिगतेष्वपि ॥ २४
सीताहरणजं दुःखं न मे सौम्य तथागतम् ।

यथा विनाशो गृध्रस्य मत्कृते च परंतप ॥ २५
राजा दशरथः श्रीमान्यथा मम महायशाः ।
पूजनीयश्च मान्यश्च तथायं पतगेश्वरः ॥ २६
सौमित्रे हर काष्ठानि निर्मथिष्यामि पावकम् ।
गृध्रराजं दिधक्षामि मत्कृते निधनं गतम् ॥ २७

G. 3. 73. 35
B. 3. 68. 27
L. 3. 75. 32

Ds.7 M1 हतो बली; D1 च संयुगे (for बलीयसा). —For 22, S1 D2 subst. 1242*; while after 22 D1 ins. 1242*.

23 Ds transp. 23 and 24. —^a S1 D1.3 गृध्रो राज्यः; Dt1 D2.4 T2 G1 M3 गृध्रराजं; Cg as in text (for गृध्रराज्यं). —^c Dt1 D6 एष; D2 प्रियान् (for अयं). —^d S1 D1-3 मुक्तवान्; N2 B1.3.4 D7 अमुंचत्; V D6 मुंचते (for मुमोच). —After 23, M3 reads 25^{od}.

24 N1 om. (hapl.) 24-26. Ds transp. 23 and 24. T1.2 transp. 24 and 25. —^a B1 सर्वतः (for °त्र). —V2 illeg. from ध्रवो in ^b up to तिर्यग्यो in ^d. —V1 om. शूराः शर. —^d S1 गता अपि (for गतेष्वपि). —After 24, B3 (marg. within brackets) ins. :

1243* पूर्वजन्मकृताद्दोषात्पापात्मानो भवन्ति हि ।
अपि ब्रह्मकुले जातो यथायं विश्रवःसुतः ।

B3 cont.; while S1 N2 V B1.4 D1.2.5.7 ins. after 24 :

1244* अयं सखा मम पितुः सानुक्रोशो विहंगमः ।
मम हेतोः पराक्रान्तो गतः स्वर्गं न संशयः ।
पुत्रैरपत्यैर्दारैश्च परिहीनो महावने ।
अस्मदर्थाय धर्मात्मा गतो वैवस्वतक्षयम् ।

[(1. 1) S1 D1.2 अयं पतगराजो वै (S1 °सौ) (for the prior half). S1 D1.2 सुहृत्प्रियः (for विहंगमः). —(1. 2) V B1.3.4 परिश्रां (B1.3 °क्रां)तो (for पराक्रान्तो). —V2 illeg. from पत्यै up to गतो in l. 4. —(1. 3) V1 B1 D1 अनात्यैर् (for अप°). N2 D2.5.7 पुत्रैरमात्यैर्भृत्यैः (D2 °दाँतै)श्च; B4 पुत्रैर्दारैरमात्यैश्च (for the prior half). V1 B3 D1.2 परिक्षीणो (for °हीनो). S1 D1.2 महाबलः (for °वने). —(1. 4) S1 D1.2 अनाथ इव; V1 अस्मदर्थं हि (for अस्मदर्थाय). V1 गतः स्वर्गं न संशयः (for the post. half).]

25 N1 om. 25 (cf. v.l. 24). T1.2 transp. 24 and 25. —^b S1 D1.2 न मे वीर तथाविधं (S1 °भवत्); N2 V B1.3.4 Ds.7 न मे दुःखं तथाविधं; D3 न मां वीर तथा तुदेत्. ☞ Cm : तथा आगतमिति च्छेदः 1; so also Cv.g.t ☞ —M3 reads 25^{od} after 23. —^c S1 B1.4 T1.2 विनाशो; G1.2 °शात् (for विनाशो). —^d N2 B3.4 D1.2.5 न; D3 ते (for च). ☞ Cv : यथा विनाश इत्याद्यर्थं सीताहरणजमित्यादे-रर्थस्य परतो दृष्टव्यम् । पूर्वत्र तु प्रमादाद्धिखितम्. ☞ —After 25, V2 ins.; while V1 B4 ins. after 28; whereas D3 ins. l. 4-7 after 28 and l. 8-11 after 25 :

1245* एष गृध्रस्तु सौमित्रे रक्षसा विहवो रणे ।
अयं परिणतो बुद्ध्या वयसा च परंतप ।
शस्त्रेण निधनं प्राप्तो वृद्धः पितृसखा च मे ।
यथा प्राणहृतं कर्म गृध्रेण सुमहात्मना ।
प्रतिरोद्धुं महारौद्रं रावणं क्रूरदर्शनम् । [5]
आख्यास्यति प्रवृत्तिं च स्वर्गलोके महायशाः ।
गृध्रराजो महातेजास्तातस्य शुभकर्मणः ।
कुले महति जातस्य हतभार्यस्य लक्ष्मण ।
यत्कृतं गृध्रराजेन प्राणान्संपरिरिक्षता ।
गवार्थे ब्राह्मणार्थे वा स्त्रीहेतोर्वापि लक्ष्मण । [10]
परित्यजति यः प्राणान्सर्वलोके स पूज्यते ।
ये लोकाः शस्त्रसेव्यानां शूराणां पतगोत्तम ।
अपराद्धास्वपक्षाणां तालोकान्त्रज सुहिज ।

[V2 partially illeg. after एष in l. 1. —(1. 1) V1 वने (for रणे). —V2 illeg. for the prior half of l. 2. —(1. 2) V2 B4 परंतपः (for °तप). —(1. 4) V1 प्राणहृतं; V2 प्राणहृतं; D3 प्राणं कृतं (for प्राणहृतं). —V2 illeg. for l. 5. —(1. 5) D3 प्रतियुद्धं महाबोररक्षसं चोरदर्शनं. —(1. 7) D3 महाप्राज्ञम्. V1 शुभकर्मणः (for शुभ°). D3 पितुर्दशरथस्य मे (for the post. half). —V2 illeg. from भार्यस्य up to संपरि in l. 9. —(1. 8) V1 D3 एतदार्यस्य लक्ष्मण (D3 लक्षणं) (for the post. half). —(1. 9) V1 प्राणान्संपरिरिक्षता (for the post. half). —After l. 9, V2 D3 ins. :

1245 (A)* आयो भवति वृत्तेन न कुलेन न विषया ।
पक्षिणोऽस्य समाचारं पश्य लक्ष्मण यावृशम् ।

[V2 illeg. after भवति in l. 1. —(1. 1) D3 (also) च (for second न). —(1. 2) V2 तस्य सीता- (for पक्षिणोऽस्य).] —V2 illeg. from तोर्वापि in l. 10 up to स in l. 11. —(1. 10) V2 च (for वा). —(1. 11) D3 यः परित्यजति प्राणान्सर्वलोके महीयते. —(1. 13) V अपराद्धास्वानां क्षीणानां तं लोकं त्रजतु द्विजः (V2 °ज वै द्विज).]

—Thereafter, V2 erroneously reads 30 repeating it in its proper place.

26 N1 om. 26 (cf. v.l. 24). —^c B3 reads मान्यश्च in marg. —^d D3 स (for [अ]यं).

27 V2 illeg. up to निर्मथिष्या in ^b. —^a S1 N V1 B1.3.4 D1-3.5.7 लक्ष्मणाहर (N1 °नय). —^{od} S1 D1.2 दधिष्यामि; N1 D3 प्रचक्ष्यामि (N1 illeg. from च up to ते in ^d); Dg1 Df1 Dm1 D6.8 T3 G3 M1.3 Ck दिधक्ष्यामि

G. 3. 73. 36
B. 3. 68. 28
L. 3. 75. 33

नाथं पतगलोकस्य चित्तमारोपयाम्यहम् ।
इमं धक्ष्यामि सौमित्रे हतं रौद्रेण रक्षसा ॥ २८
या गतिर्यज्ञशीलानामाहिताग्नेश्च या गतिः ।
अपरावर्तिनां या च या च भूमिप्रदायिनाम् ॥ २९
मया त्वं समनुज्ञातो गच्छ लोकाननुत्तमान् ।
गृध्रराज महासत्त्व संस्कृतश्च मया व्रज ॥ ३०

T1.2 G2 हि धक्ष्यामि; G1 वधिष्यामि (sic); Cm.g as in text (for दिधक्ष्यामि). N̄2 V B1.3.4 D5.7 पश्चीन्द्र सत्क (N̄2 संस्क)रिष्यामि. ✽ Ct: दिधक्ष्यामि दग्धुमिच्छामि सद्गति-सिद्धये । इयन्नापः. ✽ —^d) N̄2 V B1.3.4 D5.7 मर्त्ये (for मत्कृते). D2 सौमित्रे ममकृद्धतं.

28 Dm1 om. 28. —^a) S1 D1.2 T1.2 देहं पतगराज (S1 नाथ)स्य. —^b) Dt1 D8 G3 M1 चितिम्; Cg as in text (for चित्ताम्). S1 N̄ V B1.3.4 D1.2.5.7 T1.2 चित्त-मारोप्य लक्ष्मण (N̄1 T1.2 राघव). —G2.3 M om. 28^{ad}. —^c) S1 अहं; D1 इदं (for इमं). —^d) N̄1 illeg. for हतं रौद्रे. V2 illeg. for द्रेण रक्षसा. N̄2 V1 B1.3.4 D5.7 पक्षिण (for रक्षसा). —After 28, V1 B4 D3(1. 4-7 only) ins. 1245*.

29 N̄2 B1.3 D5.7 om. 29-30. V1 B4 om. 29. N̄1 reads 29-30 (including 1247*) after 34. —^{ab}) S1 D1.2 धर्म- (for यज्ञ-). N̄1 आहिताग्नेर्गतिर्यां च या गतिर्यज्ञ-याजिनां. —After 29, S1 D1.2 ins. :

1246* शरणागतानां या च गोहिरण्यप्रदायिनाम् ।

30 N̄2 B1.3 D5.7 om. 30 (cf. v.l. 29). N̄1 reads 29-30 (including 1247*) after 34. V2 repeats 30 here (cf. v.l. 1245*). —^a) D1-3 तान् (for त्वं). V1 B4 स्व (B4 सु)कृतेनैव कर्मणा; D3 स्वकृतेन च कर्मणा. —^d) D1.2 त्वं (for च). S1 यतः; T1.2 द्विज (for व्रज). V1 B4 स्वर्ग (B4 शक्र)लोकमितो व्रज. ✽ Cg: संस्कृतो व्रजेति । गृध्रराज महासत्त्व संस्कृतश्च महावतेति पाठे संस्कृतश्च भवेति वार्थः. ✽ —For 30, N̄1 subst. :

1247* तां गतिं समनुज्ञातो मया त्वं सत्कृतो व्रज ।

31 ^a) B3 प्राप्तम् (for दीप्तम्). —^b) D3 रामोपि (for आरोप्य). —V2 B1.3 read 31^{ad} twice. —^c) V2 B1.3 (all first time) इरोद् (for ददाह). —^d) B1.3 (both first time) स्व (B3 स)बंधुरिव. N̄2 V2 B1.3 (V2 B1.3 second time).⁴ D5.7 पतगेंद्र (B4 ोशं) गता (B1 जटा)युषं.

32 ^a) S1 D1.2 दग्ध्वा च; N̄2 B1.3 Dt1 Dm1 D6.3 T1 M2.3 रामोपि (for रामोऽथ). V2 illeg. from सौ up to

एवमुक्त्वा चितां दीप्तमारोप्य पतगेश्वरम् ।
ददाह रामो धर्मात्मा स्वबन्धुमिव दुःखितः ॥ ३१
रामोऽथ सहसौमित्रिर्ननं यात्वा स वीर्यवान् ।
स्थूलान्हत्वा महारोहीननु तस्तार तं द्विजम् ॥ ३२
रोहिमांसानि चोद्धृत्य पेशीकृत्वा महायशाः ।
शकुनाय ददौ रामो रम्ये हरितशाद्वले ॥ ३३

वीर्यवान् in ^b. —^b) S1 D1.2 T1.2 गत्वा च (T1.2 स); N̄1 D3 आश्रित्य; M3 यात्वा तु (for यात्वा स). N̄2 V1 B1.3.4 D5.7 विगाह्य जलमोजसा. —^c) S1 महारोहान् (for ोहीन्). —^d) S1 D1.2 अनुस्मरतः; D3 ोस्मार (for अनु तस्तार). N̄1 *** अ (illeg.) ततो द्विजं; V2 मत्वास्तामथनं द्विजं (sic). ✽ Cr: महारणमृगान् महामृगान् योजना तु स्थूलान्महारण-मृगान्हत्वा; Cm: स्थूलान्हत्वा.....तं द्विजमिति इकारान्तत्व-मार्थम्; Ck: महारोहीन्महामृगान् । इकारान्तोप्यस्ति मृगवाची रोहिशब्दः तदेव व्यज्यते रोहिमांसानि चेति प्रयोगेण । योजना तु स्थूलान्महारोहीन्हत्वा; Ct महारोहीन्महामृगान् । रोहिशब्द इकारान्तोपि मृगवाची. ✽ —For 32^{ad}, N̄2 V1 B1.3.4 D5.7 subst.; while V2 ins. after 32^{ab} :

1248* कृत्वा चोदककार्यं तौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ।

[B1 तु; B3 च (for तौ). V2 illeg. for the post. half.]

—V2 cont. :

1249* ***** शयात् ।

उदकं तस्य तौ कृत्वा भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ।

33 V2 illeg. from रोहि up to पेशी in ^b. —^a) D3 (also in marg.) वने (for रोहि-). N̄2 B1.3 Dg1 D1.5.7 M3 Cr.m.g.k.t चोत्कृत्य; B4 सत्कृत्य; Dt1 सूदृत्य (for चोद्धृत्य). D3 रोह्या मांसानि चाहृत्य. —^b) S1 D3 (also as in text) पिंडीकृत्वा; N̄2 B3 संस्कृत्य च; V1 D2.3 M1.3 पेशी (D3 ोश्यां; M1 ोशीः) कृत्वा; B1.4 D5.7 Cr.m.g पेशीकृत्य; Cv.t as in text; Ck पिंडीकृत्य (for पेशीकृत्वा). N̄1 स राघवः (for महायशाः). —After 33^{ab}, D3 ins. :

1250* कश्यपान्वयसंभूत अरुणात्मज धार्मिक ।

इमं पिण्डं मया दत्तं जटायो भुङ्क्ष्व तस्ये ।

एवमुक्त्वा तु तं पिण्डं जटायोस्तृप्सिहेतवे ।

[(1. 1) Note hiatus between the two halves.]
—^c) N̄ V B1.3.4 D5.7 शकुने (V B3 ोनि)योः; D3.4 G2 M शकुना (D4 G2 M3 ोनी)नां (for शकुनाय). S1 D1.2 कुक्षानादाय रामः स. —^d) S1 वने; D7 marg.; G (ed.) वन्ये (for रम्ये).

यत्तप्रेतस्य मर्त्यस्य कथयन्ति द्विजातयः ।
तत्स्वर्गगमनं तस्य क्षिप्रं रामो जजाप ह ॥ ३४
ततो गोदावरीं गत्वा नदीं नरवरात्मजौ ।
उदकं चक्रतुस्तस्मै गृध्रराजाय तावुभौ ॥ ३५

स गृध्रराजः कृतवान्यशस्करं
सुदुष्करं कर्म रणे निपातितः ।
महर्षिकल्पेन च संस्कृतस्तदा
जगाम पुण्यां गतिमात्मनः शुभाम् ॥ ३६

G. 3. 73. 42
B. 3. 68. 37
L. 3. 75. 41

इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे चतुःषष्टितमः सर्गः ॥ ६४ ॥

34 ^a) D₃ Ck यत्तुः G(ed.) यं तु (for यत्तु), V₁ B₁ मृतस्य (for प्रेतस्य), B₁ सर्वस्य; Dm₁ D₈ मंत्रं च; D₃ धर्मस्य (for मर्त्यस्य), S₁ यत्प्रेतधर्मकर्म त्वं; N₂ V₂ B_{3.4} D_{5.7} यं यं (V₂ B_{3.4} तं) मृतस्य मर्त्यस्य; D₄ यत्तद्वत्तस्य महतः; L(ed.) यत्प्रेतकर्म कार्यं च. —^b) N₁ यजंति तु; N₂ V B_{1.3.4} D_{5.7} जपंतीह (for कथयन्ति). —V₁ om. 34^a. —^c) S₁ D_{1.2} तत्प्रेत-(D₁ ल्य) (for तत्स्वर्ग-). Dg₁ D₈ क्षिप्रं; D₃ यास्मै (sic) (for तस्य). N₂ V₂ B_{1.3.4} D_{5.7} तं स्वर्गगमने तस्य (V₂ illeg. from तस्य up to जजाप in ^a). —^d) N₂ B_{1.3.4} D_{5.7} मंत्रं; K(ed.) पित्र्यं (for क्षिप्रं). Dt₁ D₆ transp. तस्य and क्षिप्रं, G₂ M₂ एव (for रामो), S₁ D_{1.2} क्षिप्रं रामश्चकार ह; Dm₁ D₈ ग्राम्यसूक्तं जजाप ह; D₃ क्षिप्रं रामो ददावथ. —After 34, N₁ reads 29-30 (including 1247*); while D₃ ins. after 34 :

1251* तत्प्रेतगमनं तस्मै प्रियं रामश्चकार ह ।

35 ^a) D₄ G_{1.2} M₂ तथा (for ततो). —^b) M₂ रम्यां (for नदीं), V₁ दशरथात्मजौ; B₄ नृपवरात्मजौ (for नरवरा^o). —^c) N₂ V B_{1.3.4} D₇ ददतुस्; D₅ च ददौ (for चक्रतुस्). N₂ V B_{1.3.4} D_{5.7} गृध्रराजे (B₄ D₅ ज्ञे) जटा (V₁ गता)युषे. —After 35, Dg₁ Dt₁ Dm₁ D_{4.6.8} T G M_{1.2} ins. :

1252* शास्त्रदृष्टेन विधिना जलं गुध्राय राघवौ ।
स्नात्वा तौ गृध्रराजाय उदकं चक्रतुस्तदा ।

[D₄ transp. l. 1 and l. 2. —(l. 1) Dg₁ T G_{2.3} M_{1.2} जले (for जलं). —(l. 2) Dg₁ तु (for तौ). —Note hiatus between the two halves. G₃ तथा (for तदा).]

36 ^a) N₂ om. सुदुष्करं, V₁ B₃ transp. यशस्करं and सुदुष्करं. N₁ महत्त्वगस्तदा (for रणे निपातितः). —^b) S₁ महर्षितुल्येन, S₁ N₂ V B_{1.3.4} D_{5.7} तेन सत्कृ (S₁ संस्कृ)-तो; N₁ सत्कृतः स्वयं; D₁ सत्कृतस्तथा; D_{2.3} संस्कृतस्तथा (D₈ °तो) (for संस्कृतस्तदा). —^d) M₃ पु* * *(damaged)म् (for पुण्यां गतिम्). N₁ V B_{1.3.4} D_{5.7} उत्तमां (for आत्मनः). D₄ प्रियां; Ct सुखां (for शुभाम्). ☞ Cm.g: आत्मनः सुखावहां गतिं लोकं जगाम. ☞ —After 36, Dg₁ Dt₁ Dm₁ D₁ (marg.)_{4.6.8} S ins. :

1253* कृतोदकौ तावपि पक्षिसत्तमे

स्थिरां च बुद्धिं प्रणिधाय जग्मतुः ।

प्रवेश्य सीताधिगमे ततो मनो

वनं सुरेन्द्राविव विष्णुवासवौ ।

[(l. 3) Dg₁ D₄ प्रविश्य, T₃ -[अ]मिगमे (for -[अ]धि°). D₁ तदा (for ततो). —(l. 4) D_{1.4} M₃ यथामरेन्द्राविव (for वनं सुरेन्द्राविव). D₁ M₃ शक्रविष्णु (for विष्णुवासवौ). ☞ Cv: वनं सुरेन्द्राविव विष्णुवासवाविति पाठः. ☞

Colophon. D₄ om. —M₃ damaged up to स्थि in 3.65.1^{ab}. —Sarga name: S₁ N₂ B_{1.3} D_{5.7} जटायु (B₃ D₅ °युः)संस्कारः; N₁ जटायुःसत्करणं; V B₄ D₃ जटायु (B₄ °युः)सत्कारः; D_{1.2} जटायु (D₁ °युः)सक्तिया. —Sarga no. (figures, words or both): S₁ N₁ B_{1.3} Dg₁ D₃ om.; N₂ D_{5.7} 75; V₁ 72; V₂ 78; B₄ 76; Dt₁ Dm₁ D_{4.6} T G M_{1.2} 68; D₁ 73; D₃ 77. —After colophon, G concludes with श्रीरामाय नमः.

G. 3. 74. I
B. 3. 69. I
L. 3. 76. I

कृत्वैवमुदकं तस्मै प्रस्थितौ राघवौ तदा ।
अवेक्षन्तौ वने सीतां पश्चिमां जग्मतुर्दिशम् ॥ १
तां दिशं दक्षिणां गत्वा शरचापासिधारिणौ ।
अविप्रहतमैक्ष्वाकौ पन्थानं प्रतिपेदतुः ॥ २
गुल्मैर्वृक्षैश्च बहुभिर्लताभिश्च प्रवेष्टितम् ।
आवृतं सर्वतो दुर्गं गहनं घोरदर्शनम् ॥ ३

65

Ds begins with ॐ.

1 Ms damaged up to प्रस्थि in ^b. —^a) D1 तस्य (for तस्मै). N1 कृत्वा तत्रोदकं तस्मै. —^b) Ds Ms प्रथितौ (for प्रस्थितौ). N2 V2 B1.3.4 D1.3.5.7 T1.2 रामलक्ष्मणौ (for राघवौ तदा). S1 V1 D2 तावुभौ रामलक्ष्मणौ; N1 जग्मतु रामलक्ष्मणौ. —After 1^{ab}, S1 N V B1.3.4 D1-3.5.7 ins. :

1254* आतरौ मेघसंकाशं जनस्थानमुपेयतुः ।
ततस्त्वस्तंगते सूर्ये संस्थितौ तौ निजाश्रमौ ।
कल्पमुत्थाय च पुनः कृतजप्याह्निकावुभौ ।
ततः शून्यं निवासं तं परित्यज्य तु राघवौ ।

[(1. 1) S1 D1.2 संकाशौ (for संकाशं). N1 तदा पुनः (for उपेयतुः). S1 D1.2 शोकन्याकुलचेतनौ (for the post. half). —(1. 2) N1 ततोस्तमागते सूर्ये; N2 Ds.7 ततोस्तगमिते सूर्ये; V B1.3.4 ततोस्तं हि (B3 वि) गते सूर्ये (for the prior half). N2 V B1.3.4 Ds संश्रितौ (for स्थितौ). V1 स्वमाश्रमं (for निजाश्रमे). N1 D1-3 वास (Ds स्तु)माश्रमे; N2 V2 B1.3.4 Ds.7 स्वकमाश्रमं (for तौ निजाश्रमे). —(1. 3) N1 रजस्यां स (illeg. after s up to 1^a). S1 नयतुस्तां निशां तत्र; D1.3 न शिष्यते निशां तत्र; D2 न शिष्यते निशां तत्र (for the prior half). V1 -मध्याह्निकाव् (for -जप्या^o). S1 D1-3 दुःखितौ रामलक्ष्मणौ (for the post. half). —(1. 4) Na V B1.3.4 Ds.7 जनस्थानं (for निवासं तं). —Ds om. from the post. half up to दक्षिणां in 2^a. Ds च (for तु). N2 V B1.3.4 D7 महाबलौ (for तु राघवौ).]

Ds om., while N1 illeg. for 1^{ab}. —^c) S1 Dm1 D1-3.8 G2.3 अन्वेषं (Ds न्विष्यं)तौ; G1 आन्वेक्षतौ; Cv.g as in text (for अवेक्षन्तौ). N2 V B1.3.4 D7 अन्वेषमाणौ तौ सीतां. —^a) N2 V B1.3.4 D1 Dm1 Ds.8 जग्मतुः पश्चिमां दिशं; T3 जग्मतुर्दक्षिणां दिशम्.

2 Ds om. up to दक्षिणां (cf. v.l. 1254*). D4 M om. 2. —^a) Dm1 Ds T G2.3 Cm.g तौ (for तां). S1 Dg1 D1-3 G1 तौ दिशं पश्चिमां गृह्य (S1 Dg1 D2 गत्वा); N1 तां दिशं पश्चिमां गृह्य; N2 V B1.3.4 D7 ततस्तौ पश्चिमां गत्वा. —^b) Ds [अ]धिकारिणौ (for [अ]सिधारिणौ); N1

व्यतिक्रम्य तु वेगेन गृहीत्वा दक्षिणां दिशम् ।
सुभीमं तन्महारण्यं व्यतियातौ महाबलौ ॥ ४
ततः परं जनस्थानात्रिकोशं गम्य राघवौ ।
क्रौञ्चारण्यं विविशतुर्गहनं तौ महौजसौ ॥ ५
नानामेघघनप्रख्यं प्रहृष्टमिव सर्वतः ।
नानावर्णैः शुभैः पुष्पैर्मृगपक्षिगणैर्युतम् ॥ ६

पन्थानं चापधारिणौ. —^c) S1 N V B1.3.4 D1-3.5.7 इक्ष्वाकू (D1 °कौ); D1 इक्ष्वाकू (for ऐक्ष्वाकौ). —^a) N2 V B1.4 Ds.7 प्रतिपद्य वै (V तौ). D1 प्रतिपेदितौ; Dm1 Ds G1.3 प्रतिजग्म (G1 °पेत)तुः; G2 अभिजग्मतुः; Gg प्रतिपेदतुः (as in text). N1 प्रविष्टौ तौ सुखं.

3 ^a) S1 फलेः पुष्पैश्च; N2 illeg.; D1 फुलैश्च वृक्षैर्; Ds फुलैर्वृक्षैश्च; Ds.7 वृक्षैर्गुल्मैश्च (by transp.) (for गुल्मैर्वृक्षैश्च). D2 फलेश्च बहुभिः पुष्पैर्. —^b) N2 V B1.3 D7 समावृतं; B4 सुसंवृतं; Ds समाकुलं (for प्रवेष्टितम्). —^c) N2 V B3.4 Ds.7 पर्वतैर् (for सर्वतः). V1 G2 दुर्गैर्; G3 दुःखं (for दुर्गं). B1 पर्वतैरुन्नतैर्दुर्गैर्. —^a) N2 V B1.3.4 Ds.7 तावपश्यतां (for घोरदर्शनम्). G (ed.) महद्गहनमपश्यताम्.

4 Dg1 T1 om. 4^{ab}. —^a) Dm1 Ds.7.8 G2.3 अतिक्रम्य; M1 अभि^o (for व्यति^o). N1 व्यतिक्रमंतौ वेगेन. —^b) S1 N V B1.3.4 D1-3.5.7 T1.2 व्याल (S1 N1 D2 °घ्र)सिंह (B4 संघ)निषेवितं. —^c) N2 V B1.3.4 Ds.7 अतिभीमं; Gs सुभीमं तौ (for सुभीमं तन्). D4 महापुण्यं (for °पुण्यं). —^a) Dg1 D1 Dm1 D4.6 Gs Cr व्यतियातौ; D1 व्यतियातौ; T1.2 व्यतियातां; M2 व्यतियंतौ; M3 सुनिर्यातौ; Cm.g.k.t as in text (for व्यतियातौ). N2 V B1.3.4 Ds.7 आतरौ रामलक्ष्मणौ (V B4 तौ महाबलौ).

5 N1 om. 5^{ab}. —^b) S1 चापि; D1-3 प्राप्य (for गम्य). N2 V B1.3.4 Ds.7 क्रौञ्चत्रय (V2 B1.3 °मात्र)मतीत्य तौ (V2 B1 D7 वै). —^c) S1 Ds क्रौञ्चावर्ती; N1 गुंजावनं; V M2.3 क्रौञ्चावनं; D1.2 क्रौञ्चावर्ती; D2 क्रौञ्चावर्ती; G (ed.) क्रौञ्चालयं; Cr.m.g.t as in text (for क्रौञ्चारण्यं). —^a) S1 N V B1.3.4 Ds.7 वन (B1.3 शून्य)मोजसा (Ds [m.] गोचरं); Dg1 T3 तौ सुतेजसा; Dm1 D4.8 तौ महाजवौ (for तौ महौजसौ). —After 5, Ds repeats erroneously 4 and 5^{ab}.

6 Ds om. (hapl.) 6^{ab}. —^a) S1 N1 D1.2 -चय; N2 V B1.3 D7 -गणः; B4 Gs -सम- (for -चन-). D4 नानावन** प्रख्यं. —^b) S1 D2 प्रवृत्तम्; D7 °कृष्टम् (for °हृष्टम्). S1 N2 V1 B4 D2 पर्वतः (S1 D2 °तं) (for सर्वतः). Gs om. (hapl.) 6^{cd}. —^c) N2 V B1.3.4 Ds.7 नानावृक्षैः (for °वृक्षैः); N2 V B1.3.4 Ds.7 कीर्णैः; Dg1 वृक्षैर् (for पुष्पैर्); N2

दिदृक्षमाणौ वैदेहीं तद्वनं तौ विचिक्यतुः ।
तत्र तत्रावतिष्ठन्तौ सीताहरणकश्चितौ ॥ ७
लक्ष्मणस्तु महातेजाः सत्त्ववाञ्छीलवाञ्छुचिः ।
अब्रवीत्प्राञ्जलिर्वाक्यं भ्रातरं दीप्ततेजसम् ॥ ८
स्पन्दते मे दृढं बाहुरुद्विग्नमिव मे मनः ।
प्रायश्चाप्यनिष्ठानि निमित्तान्युपलक्ष्ये ॥ ९
तस्मात्सज्जीभवार्यं त्वं कुरुष्व वचनं हितम् ।

ममैव हि निमित्तानि सद्यः शंसन्ति संभ्रमम् ॥ १०
एष वञ्चुलको नाम पक्षी परमदारुणः ।
आवयोर्विजयं युद्धे शंसन्निव विनर्दति ॥ ११
तयोरन्वेषतोरेवं सर्वं तद्वनमोजसा ।
संजज्ञे विपुलः शब्दः प्रभञ्जन्निव तद्वनम् ॥ १२
संवेष्टितमिवात्यर्थं गहनं मातरिश्वना ।
वनस्य तस्य शब्दोऽभूदिवमापूरयन्निव ॥ १३

G. 3. 74. ०
B. 3. 69. 25
L. 3. 76. 15

नानावर्णैश्च पुष्पैश्च (for °). N̄1 मत्तः; G1 नाना- (for मृग-). S1 V1 D1.2 -गणायुतं; B1 -गणाकुलं; B3 -समावृतं; B4 -गणा- वृतं; Dg1 D4 G1.2 M -गणैर्युतम् (for -गणैर्युतम्). T1.2 नाना- पक्षिगणैर्जुष्टं नानाव्यालमृगैर्युतम्. * Cg : व्यालमृगैः सपै- र्मृगैश्च. *

7 °) N̄2 V B1.3.4 D5.7 मार्गमाणौ (V °णः; B4 om. from णौ up to 8) तु (for दिदृक्षमाणौ). —^b) S1 D1.2 निरीक्षतुः (D2 °तुं); N̄1 D3 विचेरतुः; Dg1 Dti Dm1 D6.8 G M3 विचिन्वतुः; T3 विचिक्य च; Cg as in text (for विचिक्यतुः). —After तद्वनं तौ, D4 repeats erroneously from महाजवौ (v.l. for महौजसौ) in 5^a up to तौ in 7^b. N̄2 V B3 D5.7 तत्र तत्र (D5 om. [hapl.] one तत्र) विचेरतुः; B1 भ्रातरौ तौ (marg. also तत्र तत्र) विचेरतुः. —^c) N̄2 V B1.3 D5.7 यत्र तत्र (V B3 यत्र) (for तत्र तत्र). N̄1 [अ] वतिष्ठतुः; M3 [ए] व तिष्ठतौ (for [अ]- वतिष्ठन्तौ). S1 D1.3 तत्र तत्र विवे (D3 °चे) ष्टतौ; D2 तद्वनं तौ विचेष्टतौ. —^d) S1 D1.2 -कश्चितौ; N̄1 -कश्चितः; N̄2 V B1.3 Dg1 Dti Dm1 D3-8 T3 G M -दुःखितौ (for -कश्चितौ). —After 7, V2 (mostly illeg.) ins. :

1255* शोकानि * * * * *

* * * * * * * * * *
विरमृत्य वचनं तस्य पक्षिराजस्य मोहितः ।

—After 7, Dg1 Dti Dm1 D4.6.8 S Cv.r.m.g.k.t ins. a passage relegated to App. 1 (No. 17).

8 B4 om. 8. (cf. v.l. 7). —^a) D3 तं; D6 ता (sic) (for तु). —^b) S1 सत्त्ववाक्; N̄1 B1.3 Dti Dm1 D1.3 T3 सत्यवान्; Cg as in text (for सत्त्व°). V स्त्रीलवान्सत्त्ववान् (by transp.). —^c) M1.2 transp. प्राञ्जलिर् and भ्रातरं. S1 B1.3 D1 दीनचेतसः; D2 हीनचेतसं (for दीस- तेजसम्). D6 भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ.

9 °) B3 भृशं (for दृढं). V1 सुदृढं; D8 प्रदृढं (for मे दृढं). —^a) N̄2 V2 B1.3.4 D5.7 विपरीतानि पश्यामि निमि- त्तानि महाभुजः; V1 विपरीतनिमित्तानि संपश्यामि महाभुजः.

10 °) D4.6 (after corr.) सज्जो भव (for सज्जीभव). S1. N̄1 D1-3.8 M2 -भवस्वार्यं (for -भवार्थं त्वं). —^b) Dti D6 मम (for हितम्). S1 D1-8 कुरुष्व गमने मत्तम्; N̄1

कुरुष्व वधतः स्थिरः (sic). —For 10^{ab}, N̄2 V B1.3.4 D5.7 subst. :

1256* घोरोरुपाणि दृश्यन्ते कुरु वीर मनः स्थिरम् ।

[V2 illeg. for दृश्यन्ते, N̄2 V2 mostly illeg. for the post. half.]

—^c) S1 N̄ V B1.3.4 D1-3.5.7 इमानि (D2 °*); Dg1 ममेष; D4 ममैवं (for ममैव). B1 ते; T3 [इ] ह; M3 तु (for हि). S1 D2 [अ] निमित्तानि. —^d) N̄1 * * ; B4 सत्यः (for सद्यः). Dg1 Dti D2.4 शंसति (for °सन्ति). S1 D2 मे भयं; N̄2 V B1.3.4 D5.7 विग्रहं; D1 मे प्रियं; D3 मे रणं; D4 विभ्रमं (for संभ्रमम्).

11 D6 om 11. —^a) N̄1 Dg1 Dti Dm1 D1-5.7.8 T3 Ct^p वञ्चुलको; V1 रंजनको; G3 वञ्चुलिकी; Cv.r.m.g.k.t as in text (for वञ्चुलको). Dti राम (for नाम). —N̄1 illeg. for °. —^c) D4 अनयोर् (for आवयोर्). —^d) S1 एव (for इव). G1 शंसतीव (for °न्निव). S1 D1.2 विनर्दते; D3 च नर्दति (for विनर्दति). —For 11^{ad}, N̄2 V B1.3.4 D5.7 subst. :

1257* अपसव्यं प्रयात्याशु शंसयन्नौ महद्भयम् ।

[N̄2 D5.7 शंसमानो; V1 शंसते नौ (for शंसयन्नौ). B4 शंसत्रौ सुमहद्भयम् (for the post. half).]

12 N̄ V B1.3.4 D5.7 om. 12-14. —^a) D3 ययोर् (for तयोर्). D6 T1.2 G1.2 तत (G2 °यो) स्वन्वेषतोर् (for तयोरन्वेषतोर्). D2 रोषं (sic); D6 G1 M2 एव (for एवं). —^c) D3 विपुलं (for °लः). D1 om. (hapl.) from 12^a up to शब्दो in 13^c. —^d) D2.3 भंजन्निव महद्भयम्.

13 N̄ V B1.3.4 D5.7 om. 13 (cf. v.l. 12). D1 om. up to शब्दो in 13^c (cf. v.l. 12). —^a) S1 D2.3 संवेष्टयत; M3 सुवेष्टितं (for संवेष्टितम्). D4 संवेष्टय तद्वनं सर्वं. —^b) Dg1 D4 T3 G1.2 M1.2 Cv.m गगनं; Ct as in text (for गहनं). —^c) M2 वनसत्त्वस्य; M3 वने स तस्य (for वनस्य तस्य). M1 वनस्य शब्दो घोरोभूद्. —^d) Dg1 D4.6 T3 G1.2 M1.2 Cv वनम्; D2 दिनम्; Cg as in text (for दिवम्). * Ct : तद्वहनं वनमत्यन्तं मातरिश्वना संवेष्टितं व्याप्तमिव जातम्. *

G. 3. 74. 0
B. 3. 69. 26
L. 3. 76. 16

तं शब्दं काङ्क्षमाणस्तु रामः कक्षे सहानुजः ।
ददर्श सुमहाकायं राक्षसं विपुलोरसम् ॥ १४
आसेदतुस्ततस्तत्र तावुभौ प्रमुखे स्थितम् ।
विवृद्धमशिरोशीर्षं कवन्धमुदरेमुखम् ॥ १५
रोमभिर्निचितैस्तीक्ष्णैर्महागिरिमिवोच्छ्रितम् ।
नीलमेघनिभं रौद्रं मेघस्तनितनिःस्वनम् ॥ १६
महापक्ष्मेण पिङ्गेन विपुलेनायतेन च ।
एकेनोरसि घोरेण नयनेनाशुदर्शिना । ॥ १७

14 Ñ V B1.3.4 D5.7 om. 14 (cf. v.l. 12). —^a
S1 D3 वीक्ष्यमाणस् (for काङ्क्षमाणस्). —^b Dg1 Dt1 Ds.6
T3 खड्गी; Dm1 Ds G3 तस्थौ; Cg as in text (for कक्षे).
S1 D1.2 रामः सौमित्रिणा सह. —^c S1 सुमहावीर्यं (for
°कायं). —^d S1 D1-3 घोरदर्शनं; M1.3 विपुलोदरं (for
विपुलोरसम्).

15 ^a Ñ1 आशंसते (for आसेदतुस्). S1 D1-3
ततस्तस्य; Dt1 D6 च तद्रक्षस् (for ततस्तत्र). —^b S1 D1-3
G2 M3 स्थितौ (for °तम्). —For 15^{ab}; Ñ2 V B1.3.4
D5.7 subst. :

1258* अथ तत्र महाघोरं विकृतं तं महोच्छ्रयम् ।

[V1 अत्र (for अथ). V1 च (for तं).]

—^c V1 सशिरोशीर्षं; D1 अशिरोशीर्षी (for अशिरो°). M3
विनिवृत्तशिरोशीर्षं. —^d Ñ1 उरलो मुखं (for उदरेमुखम्).

16 ^a S1 D1.2 लोमभिर (for रोमभिर). S1 Ñ2 V1
B1.4 D1-3.5.7 नि (V1 वि) चितं; B3 निशितं; Dg1 Dt1 Dm1
Ds.8 T3 G1 Ct निशितैस्; Cg as in text (for °चितैस्).
Ñ1 रोमसिर्वि°दाकारैः. —^b B4 M3 [उ] स्थितं; M2 [उ]-
न्नतं (for [उ] च्छ्रितम्). Ñ1 सवेतो * समाचितम्. * Ct:
रोमभिर्निचितैस्तीक्ष्णैः इति क्वचित्पाठः. * —After 16^{ab},
Ñ1 ins. :

1259* बाला* कपिलः सर्वस्तुणैरिव महाबलम् । (sic)

—^c V2 illeg. after नीलमेघ up to स्तनित in ^d. Ñ2 V1
B1.3.4 D5.7 घोरं (for रौद्रं). S1 मेघदुन्दुभिः; D4 °स्वनितः;
D5 °स्तुनिव (sic) (for °स्तनितः). D3 समेघस्तनितस्वरम्
(for ^d). —After 16, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins. :

1260* अग्निज्वालानिकाशेन ललाटस्थेन दीप्यता ।

17 V2 mostly illeg. for 17^a. —^{ab} S1 महावपेण
(sic); Ñ2 V1 B1.4 D5.7 महता चातिः; B3 महता भाति;
D1.2 महावप्रेण; D4 महावप्रेण (for महापक्ष्मेण). S1 D1-3
नीलेन; V1 वेगेन; B4 घोरेण (for पिङ्गेन). M3 [आ] यसेन
(for [आ] यतेन). Ñ1 मण्डलेक्षणवि* * * * * (illeg.). —^c Ñ2 V B1.3.4 D5.7 दीर्घेण; D3 रौद्रेण (for
घोरेण). S1 D1.2 एकैकेनातिरौद्रेण. —^d S1 D2 विवर्तिना;

महादंष्ट्रोपपन्नं तं लेलिहानं महामुखम् ।
भक्षयन्तं महाघोरानृक्षसिंहमृगद्विपान् ॥ १८
घोरौ भुजौ विकुर्वाणमुभौ योजनमायतौ ।
कराभ्यां विविधान्गृह्य ऋक्षान्पक्षिगणान्मृगान् ॥ १९
आकर्षन्तं विकर्षन्तमनेकान्मृगयुथपान् ।
स्थितमावृत्य पन्थानं तयोभ्रात्रोः प्रपन्नयोः ॥ २०
अथ तौ समतिक्रम्य क्रोशमात्रे ददर्शतुः ।
महान्तं दारुणं भीमं कवन्धं भुजसंवृतम् ॥ २१

Ñ2 V B1.3.4 Ds.5.7 [अ] ति (V1 B3 °भि) दर्शिना; Dt1
Dm1 D6 सुदर्शिना; D8 [अ] सुदर्शिना; M2 [आ] शुदर्शनं;
M3 [अ] सुदर्शिना (for [आ] शुदर्शिना). Ñ1 नेत्रेणाद्भुत-
दर्शिना.

18 Ñ1 illeg. for 18^a. —^a Ñ2 D5.7 तु; V1 च (for
तं). S1 D1.2 महानादं महादंष्ट्रं; D3 महानादं महानादं. —^b
S1 D1-3 इवांतकं; D4.6 M3 महन्मुखं; G2 M3 सुदुर्मुखं (for
महामुखम्). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 बलिनं सर्वं (B4 मुनि) घातिनं.
—^c S1 महारौद्रं; Ñ1 D1-3 °वक्त्रं; Ñ2 V B1.3.4 D5.7
°कायं (for °घोरान्). —^d Dg1 Dt1 Ds T1.2 द्विजान्
(for -द्विपान्). Dm1 D4.8 G1 M -रुद्रिपा (G2 °हान्); G3
-रुद्र** (for -मृगद्विपान्). S1 Ñ V B1.3.4 D1.2.5.7 घोरा-
नृक्षमहा (S1 Ñ1 B3 D1.2 °मृग) द्विपान् (S1 V2 B3 °जान्);
D3 घोरं वृकवरद्विषाम्.

19 Ñ1 om. 19. —^a S1 D1-3 दीर्घौ (for घोरौ).
Ñ2 V B1.3.4 D5.7 भुजौ दीर्घौ (Ñ2 B3 दीर्घौ) (for घोरौ
भुजौ). V B1 D2 विकुर्वाणौ (for °वर्णम्). —^b Ñ2 V
B1.3.4 D5.7 घोरौ (for उभौ). S1 D1-3 तावुभौ योजनमायतौ.
—^c S1 गृह्यन् (for गृह्य). M1 वृषान्; M2 वृक्षान्
(for ऋक्षान्). M3 द्विजान् (for मृगान्). S1 D1-3 विचित्रा
(D1-3 °वृद्धा) न्मृगपक्षिणः (for ^d). Ñ2 V B1.3.4 D5.7
आदाय विविधांश्चैव करा (Ñ2 D5.7 बाहु)भ्यां मृग (V1 नृप)-
पक्षिणः.

20 Ñ1 transp. 20^{ab} and 21^{cd}. —^a D4 आकर्षयन्तं
(hypm.) (for °र्षन्तं). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 वना (V बला)-
त्तस्माद्; D4 जनेनैव (for विकर्षन्तम्). Dt1 आकर्ष* * * * * तम्
(om. hapl.). —^b D4 सुबहुन् (for अनेकान्). Ñ1 चा*
जन * * (illeg.). —After 20^{ab}, Ñ1 ins. l. 4-7 of
1264* then reads 3.66.1 and 1268*. —^c V1 आसाद्य
(for °वृत्य). G2 पन्थानमावृत्य (by transp.). —^d S1
प्रपन्नयोः; D3 महात्मनोः (for प्रपन्नयोः). Ñ1 * * गिरिमि-
वाचलं (illeg.). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 कवन्धं तावपश्यतां.

21 Ñ1 om. 21^{ab}. —^a Dt1 Ct सं; Dm1 D6.8 तन्
(for तौ). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 समति (V2 °नु) क्रांतौ; Dg1
D1 T G3 Cv.m.g समतिक्रम्य; D8 समति* * * * * Cr.k as

स महाबाहुरत्यर्थं प्रसार्य विपुलौ भुजौ ।
जग्राह सहितावेव राघवौ पीडयन्बलात् ॥ २२

खड्गिनौ दृढधन्वानौ तिग्मतेजौ महाभुजौ ।
भ्रातरौ विवशं प्राप्तौ कृष्यमाणौ महाबलौ ॥ २३

G. 3. 74. 23
B. 3. 69. 36
L. 3. 76. 25

in text (for °तिक्त्रन्व). —^b) Dt1 Ds.6 Ct क्रोशमात्रं; Cv.r.m.g.k as in text (for °मात्रे). Ds Ck दृढशतुः; Cg.t as in text (archaic) (for °दृष्टतुः). Ś1 क्रोशमात्रं तु पश्यताम्; N2 V B1.3.4 Ds.7 क्रोशमात्रान्तरेण तु. —For 21^c-23, N2 V B1.3.4 Ds.7 subst. 1264*. N1 transp. 20^{ab} and 21^c. —^c) N1 illeg.; Dm1 भूतं; Ds रौद्रः; D4 वीरं; Cg as in text (for सीमं). —^d) N1 विवृद्ध- (for कबन्धे). ✽ Cv : भुजसंवृतमिति । क्विबन्ताद्वितीया भावे निष्ठान्तस्य बहुव्रीहिर्वा. ✽ —After 21, Dg1 Dt1 Dm1 D1 (m.).4.6.8 S ins. :

1261* कबन्धमिव संस्थानादतिघोरप्रदर्शनम् ।

[D1 इति संस्थानम् (for इव संस्थानाद्).]

—Thereafter G1 cont., while Ds ins. 1263* after 21.

22 For subst. in N2 V B1.3.4 Ds.7, cf. v.l. 21 and 23, N1 om. 22-23. G3 transp. 22 and 23. —^a) M1 स महाबा* * * * (damaged). —^b) G2 प्रसार्य. T2 विमलौ (for °पुलौ). M3 damaged from लौ in 22^b up to राघवौ in 22^d. —^c) Dg1 Dt1 Ds सहितावेव; G2 सन्निधवेव; Cg as in text (for सहितावेव). —For 22, Ś1 D1-3 subst. :

1262* अघोररूपो दुष्टात्मा क्षुधातौ जगृहेऽथ तौ ।

[D2 च तौ; Ds ततः (for अथ तौ).]

23 N1 D4 M1 om. 23 (for N1, cf. v.l. 22). G3 transp. 22 and 23 and reads 23 for the second time after 1266(B)*. M3 om. 23^{ab} here and reads 23 (23^{cd} second time) after 1266(B)*. —^a) T3 घृत्धन्वानौ (for दृढ°). Dg1 तिग्मगौ तौ; T3 तिग्मबाणौ; G3 (first time) निस्तेजस्कौ; Ct as in text (for तिग्मतेजौ). Ś1 D1-3 M3 तिग्मबाणधनुर्धरौ; G1 तेजसा भास्करोपमौ; G3 (second time) तिग्मबाणौ च राघवौ; K(ed.) तिग्मतेजोवपुर्धरौ (for °). G2 ततस्तौ वातविक्षिप्तौ तोयदौ वार्षिकाविव; M2 विक्षिप्ताभ्यां स्वबाहुभ्यां मृगैः सह महावने. ✽ Cg : तिग्मं खरं तेजो यस्य तत्तथा तादृशवपुर्धरौ ।; Ck : तिग्मं खरं तेजो यस्य स तथा तादृशवपुर्धरौ वेषधरात्स्वियर्थः । Ct : तिग्मतेजौ तिग्मतेजसौ. ✽ —After 23^{ab}, Ś1 D1.2 ins., while Ds ins. after 21 and G1 cont. after 1261* :

1263* कबन्धेनातिकायेन संभूद्धौ दीर्घबाहुना ।

[G1 प्रमाथी (for संभूद्धौ).]

—^c) Ś1 D1.2 वैरिणा (D1.2 °ण); G2 अटवीं; G3 (second time) अरणिं; M2 निकटं; Cm.g.k.t as in text (for विवशं). Ś1 D1.2 G2 M2 प्राप्य (for °सौ). Ds M3 (second time) भ्रातरावरि (M3 °र)णं प्राप्य. —^d) D1 क्रोशमाणौ; M3 (second time) तुष्य° (for कृष्य°). G2.3

M2.3 दृदर्श ह (G3 M3 both second time °तुः) (for महाबलौ). —For 21^{cd}-23, N2 V B1.3.4 Ds.7 subst., while Ś1 D1-3 G3 (after 23 r.) M3 ins. after 23 (M3 after 23^{cd} [second time]); N1 ins. after 20^{ab}; Dm1 Ds after 1266(B)* :

1264* भ्रातरावतिकायेन गृहीतौ दीर्घबाहुना ।

परिगृह्य महावीरौ क्षुधातेन महाबलौ ।

कृष्यमाणौ दृष्टशतुर्बाहू परिघसन्निभौ ।

महागजकराकारौ खरौ रोमभिराचितौ ।

दीर्घशुष्कनखौ घोरो पञ्चास्याविव पन्नगौ ।

ताभ्यां संकृष्यमाणौ तौ खड्गबाणधनुर्धरौ ।

कृच्छ्रेणास्य समीपं तावुपनीतौ च्यवस्थितौ ।

[5]

[N1 Dm1 Ds G3 M3 om. 1. 1-3. Ś1 D1-3 om. 1. 1-2. —(1. 1) V1 रक्षसा तेन (for अतिकायेन). —(1. 2) V2 illeg. after परि. V1 B1.3.4 बलाद्वीरौ (V1 °*) (for महावीरौ). V1 महाभुजौ (for °बलौ). —After 1. 2, B3 ins. :

1264(A)* खड्गिनौ तेजसा युक्तौ दिव्यबाणधनुर्धरौ ।

—(1. 3) B3 कृष्यमाणौ (for कृष्य°). Ś1 D1-3 दीर्घौ दृष्टशतुर्वीरौ (Ś1 °वीरौ) (for the prior half). —(1. 4) Ś1 N1 Dm1 D1-3.3 G3 M3 महागजरसंकाशौ (for the prior half). N1 घन-; V1 om. (for खरौ). Ś1 N1 V B3.4 D1-3 लोमभिर (for रोमभिर). Ds.7 आचूतौ (for आचितौ). Dm1 Ds G3 M3 खररोमभिराचूतौ (for the post. half). —(1. 5) Ś1 Dm1 D1-3.3 G3 M3 तीक्ष्णरोमनखौ (D1.2 °मुखौ) बाहू; B3 दीर्घतीक्ष्णनखैर्वीरैः (for the prior half). —(1. 6) Ś1 Dm1 D1.2.8 G3 M3 तु कृष्यमाणौ; N1 संकर्ममाणं (sic); B1.3 आकृष्यमाणौ; D3 विकृष्यमाणौ; Ds.7 संकृष्यमाणौ (for संकृष्यमाणौ). N2 V B1.3.4 Dm1 Ds.8 तु (for तौ). Va -पाणि- (for -बाण-). Ś1 D2.3 बाणपातादुपागतौ; N1 ऋस्य पातमुपागतौ; B3 खड्गबाणांतरे तदा; Dm1 Ds G3 M3 बाणपातमि-वागतौ; D1 तिग्मबाणधनुर्धरौ (for the post. half). —(1. 7) समीपस्थाव् (for °पं ताव्). N1 D1.2 तदुरस्यास्य; Dm1 Ds G3 दूरतस्तस्य; D3 तु दुराभ्यासं (sic); M3 रसतस्तस्य (for [अ]स्य समीपं ताव्). Ś1 कृच्छ्रेण तौ दूरसास्यं (sic) (for the prior half). Ś1 Dm1 D1.2.8 तस्य दृष्टा; D3 प्राप्य तस्य; G3 M3 तत्र दृष्टा (for उपनीतौ). N1 दृष्टा त* (illeg.) चितस्ततः (for the post. half).]

—Thereafter Ś1 N2 V B1.3.4 D1-3.5.7 cont. :

1265* न शशाक स तौ वीरौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ।

प्रक्षेप्तुमाद्ये बाहुभ्यामवष्टभ्य स्वतेजसा ।

[(1. 1) N2 V B1.3 Ds.7 हि (for स). B4 क्षितौ (for स तौ). —(1. 2) V2 illeg. after माद्ये. N2 V1 B1 (m.).3.4 Ds.5.7 अवष्टभ्यो (for °ष्टभ्य).]

G. 3. 74. 25
B. 3. 69. 43
L. 3. 76. 29

तावुवाच महाबाहुः कबन्धो दानवोत्तमः ।
कौ युवां वृषभस्कन्धौ महाखड्गधनुर्धरौ ॥ २४

Dg1 Dt1 Dm1 D6.3 T G1 M2.3 Cv.r.m.g.k.t ins. after 23 (M3 after 23^{oa} [first time]); while D4 G2.3 M1.2 ins. after 22 (owing to omission, except G3):

1266* तत्र धैर्याच्च शूरस्तु राघवो नैव विच्यथे ।
बाल्यादनाश्रयाच्चैव लक्ष्मणस्त्वभिविच्यथे ।
उवाच च विषण्णः सन्नाथवं राघवानुजः ।
पश्य मां विवशं वीर राक्षसस्य वशंगतम् ।
मयैकेन तु निर्युक्तः परिसुच्यस्व राघव । [5]
मां हि भूतबालं दत्त्वा पलायस्व यथासुखम् ।
अभिगन्तासि वैदेहीमचिरेणेति मे मतिः ।
प्रतिलभ्य च काकुत्स्थ पितृपैतामहीं महीम् ।
तत्र मां राम राज्यस्थः स्मर्तुमर्हसि सर्वदा ।
लक्ष्मणेनैवमुक्तस्तु रामः सौमित्रिसमव्रवीत् । [10]
मा स्म त्रासं कृथा वीर नहि त्वादग्विषीदति ।
एतस्मिन्नन्तरे क्रूरो भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ।

[G3 transp. l. 1 and 2. —(l. 1) T1.2 धैर्येण (for °यच्च). M3 वै न (for नैव). —Dm1 D4.3 G1 M2.3 om. (hapl.) l. 2. —(l. 2) Dg1 T G2.3 M1 Cm.g.tp अनाश्रयत्वाच्च; Cr.k.t(also) as in text (for °याच्चैव). Dg1 Cg.k त्वति; T3 त्वथ; M1 तं च (for त्वभि-). —(l. 3) Dm1 D3 G2.3 स (for च). G3 निषण्णः (for वि°). M3 damaged from the post. half of l. 3 up to राक्षसस्य in the post. half of l. 4 and written up to the prior half of l. 4 in marg. sec. m. —(l. 4) Dg1 D4 T G1.2 M2.3 (m. sec. m.) वीर विवशं (by transp.); M1 राम विवशं (for विवशं वीर). Dt1 गतः (for गतम्). —(l. 5) D4 मामनेन; M2 एकैनेव (for मयैकेन). Dg1 Dm1 D3 निर्युक्तः; D4 °क्तं (for निर्युक्तः). Cm.g K (ed.) विनिर्युक्तः (for तु निर्युक्तः). Dg1 Dm1 T3 Cm.g -सुचस्व. —(l. 6) Dg1 T3 च (for हि). M3 पालयस्व (for पला°). G2 °गते (for °सुखम्). —(l. 7) T2 अभिगन्तासि. M3 damaged for वैदेहीम्. —(l. 8) T2 प्रतिलक्ष्य (for °लभ्य). —(l. 9) M3 मा (for मां). —After l. 9, Dm1 D3 G3 M3 ins. :

1266(A)* न हि मे त्वरत्तमो बन्धुः कश्चनानघ विचते ।
न मातुश्च ममाख्येयो विनाशश्च कथंचन ।
विषीदत्यतिमात्रं हि प्रियपुत्रा हि सा भृशम् ।
तं तु संपन्नया वाचा परित्यापार्वैमातुरम् ।
आश्वासहेतोर्वचनमिदमाह परंतपः । [5]
पुत्रो दशरथस्यासि द्वितीयो मम चानुजः ।
स प्राकृतं श्वोदारः कथं नाम विषीदसि ।
मांसराशिमयः पापो रूपमात्रं हि भीषणम् ।

[(l. 2) M3 मद्रिनाशः (for विनाशश्च). —(l. 3) M3 सा तादृशं (for हि सा भृशम्). —(l. 4) M3 वर्तमानमनातुरं (for

घोरं देशमिमं प्राप्तौ मम भक्षानुपस्थितौ ।
वदतं कार्यमिह वां किमर्थं चागतौ युवाम् ॥ २५

the post. half). —(l. 8) M3 -राशिमयं (for °यम्). M3 विभीषणं (for हि भीषणम्).]

—Dm1 D3 G3 M3 om. l. 10. —(l. 11) M1 मा (for स्म). M3 सौम्य (for वीर). M3 विषीदसि (sic) (for °दति). —After l. 11, Dm1 D3 G3 M2.3 ins. :

1266(B)* ततः सत्वानि तद्रक्षः क्षुधयाभिग्रसत्तदा ।

[G3 [अ]भ्यग्रसत् (for [अ]भिग्र°). M2 ततः पिपासाविक्षिप्तः क्षुधया निभृतस्तदा.]

—After 1266(B)*, G3 (second time) M3 read 22, while Dm1 D3 ins. 1264*, whereas D4 ins. after l. 11 :

1266(C)* भ्रातरौ स्वकरं प्राप्तौ दृष्ट्वा तौ प्रीतमानसः ।

—Dg1 D4 T3 G1.2 M om. l. 12. —(l. 12) D3 G3 क्रूरो (for क्रूरो).]

24 N1 D1 om. 24^{ab}; V2 illeg. up to कबन्धो in 24^a. —^a) N2 V1 B1.3.4 D5.7 अथोवाच; D2 T3 तावुभौ च (for तावुवाच). T1.2 पप्रच्छ घननिर्घोषः. —After 24^{ab}, B1.3 ins. :

1267* बाहुपाशपरिक्षिप्तौ विकृतौ पुरुषादकः ।

—Thereafter B1.3 cont., while S1 N̄ (N̄1 after 3.66.1 [cf. v.l. 20^{ab}]) V B4 D2.3.5.7 M3 ins. after 24^{ab} :

1268* शरचापधरौ वीरौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ।

[D3 वर- (for शर-). N1 -चापायुधौ (for -चापधरौ). D3 M3 सहितौ (for भ्रातरौ). N1 सशृंगविव पर्वतौ (for the post. half).]

—^a) S1 D1-3 खड्गबाण-(D1.2 चाप-); N1 महाबाहुः; B3 महरखड्ग- (for महाखड्ग-).

25 ^a) Dg1 घोरदेशम् (for घोरं देशम्). S1 N2 V B1.3.4 D1-3.5.7 वनमिदं (D3 मं) (for देशमिमं). N1 T1.2 अनुप्राप्तौ. —^b) S1 भक्षयम्; B1.3.4 Dg1 D5.7 T3 भक्ष्याव (for °क्षाव). Dg1 उभौ स्थितौ (for उपस्थितौ). Dt1 D3 T1.2 Cm.k.t दैवेन मम चाक्षु (T1.2 °मि)षौ. ✽ Cg : भक्षौ आहारौ. ✽ —^c) Dg1 D4 M3 वदतं; Dt1 T3 वदतं; D3 वदत् (for वदतं). T3 मां (for वां). S1 D1-3 तच्च (D1.2 °त्वं; D3 °था) ब्रूतं यथातत्त्वं (D1.2 °द्यं); N1 आकृष्यमाणो यत्नेन; N2 V B1.3.4 D5.7 ब्रू (B3 कृ)तमर्थं (B1 °मर्ह) च कामं च. —^d) S1 वामिहागतौ; N1 ** (illeg.) वां मया; Dm1 D3 G3 M1 चागतावुभौ; D1-3 इदमा (D2 °ह वा गतौ (for चागतौ युवाम्). ✽ Cv : वदतं कार्यमिह वामिति सम्यक्. ✽

इमं देशमनुप्राप्तौ क्षुधार्तस्येह तिष्ठतः ।
 सबाणचापखड्गौ च तीक्ष्णशङ्खाविवर्षभौ ।
 ममास्यमनुसंप्राप्तौ दुर्लभं जीवितं पुनः ॥ २६
 तस्य तद्वचनं श्रुत्वा कबन्धस्य दुरात्मनः ।
 उवाच लक्ष्मणं रामो मुखेन परिशुष्यता ॥ २७
 कृच्छ्रात्कृच्छ्रतरं प्राप्य दारुणं सत्यविक्रम ।

व्यसनं जीवितान्ताय प्राप्तमप्राप्य तां प्रियाम् ॥ २८
 कालस्य सुमहद्वीर्यं सर्वभूतेषु लक्ष्मण ।
 त्वां च मां च नरव्याघ्र व्यसनैः पश्य मोहितौ ।
 नातिभारोऽस्ति दैवस्य सर्वभूतेषु लक्ष्मण ॥ २९
 शूराश्च बलवन्तश्च कृतास्त्राश्च रणाजिरे ।
 कालाभिपन्नाः सीदन्ति यथा बालुकसेतवः ॥ ३०

G. 3. 74. 31
 B. 3. 69. 50
 L. 3. 76. 42

26 ^a) S1 D2 M3 इदं; N1 V2 अस्य; N2 V1 B1.3.4 D5.7 यौ मे (for इमं). B4 देशे (for देशम्). —^b) S1 D2.3 [इ]व; N1 B4 [अ]भिः; N2 V2 B1.3 D5.7 [अ]त्र; V1 [अ]व; D1 वि; Cg.k.t as in text (for [इ]ह). N2 V B1.3.4 D5.7 om. 26^c—^f. —^g) S1 D1.2 सबाणायुधः; D3 रुचिरायुधः; D4 G1 M2 सबाणचापौ; T1.2 G3 सचापबाण- (by transp.) (for सबाणचाप-). Dg1(m.) Dt1 D4.6 T3 G1 M1.2-खड्गेन; D1-खड्गं च; L(ed.)-खड्गौ तु (for-खड्गौ च). N1 बाणखड्गघनुपाणौ. —^d) D2 उपस्थितौ (for इवर्षभौ). —^e) Dt1 D6 मां तूर्णम् (for ममास्यम्). G2 समनुप्राप्तौ; M3 इह संप्राप्तौ (for अनुसंप्राप्तौ). —^f) Dt1 हि वां (for पुनः). G2 om.(hapl.) after जीवि in 26^f up to जीवि in 28°. —For 26^g, S1 N1 D1-3 subst. :

1269* विनदन्तावुभावास्यमात्मनो वै नयाम्यहम् ।

[N1 न** तु (illeg.) (for विनदन्ताव्). N1 युवामास्यम् (for उभावास्यम्). S1 उपमेव (for आत्मनो वै). N1 [S]मिनयाम्यहं; D1 वेगयाम्यहं (for वै नया^o).]

27 G2 om. 27 (cf. v.l. 26). N1 reads 27^{ab} twice. —^a) S1 D1.2 रघूत्तमः; N1 नृपाल्मजः; Dm1 D3 महा^o (for दुरात्मनः). —After 27^{ab}, S1 D1-3 ins. :

1270* आत्मानमाचक्षेऽथ सीताहरणमेव च ।
 राज्ञो दशरथस्याहं पुत्रो राम इति श्रुतः ।
 पित्रा नियुक्तो वृद्धेन प्रियावचनकारिणा ।
 लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा भार्यामादाय निर्गतः । [5]
 सा तु मे रक्षसा भार्या हता कमललोचना ।
 तामन्वेषन्सह भ्रात्रा वने पुरुषवजिते ।
 शोकदुःखसमाक्रान्तौ बाहुमध्यं तवागतौ ।
 राघवेनैवमुक्तस्तु कबन्धो दानवोत्तमः ।
 क्रोधमाहारयतीव्रं वचनं चेदमब्रवीत् ।
 सभार्यस्य वने वासः सर्वथा धर्मदूषणः । [10]
 आयुधेन च किं कार्यं व्रतिनो वनवासिनः ।
 तच्छुश्र्वा वचनं घोरं कबन्धोक्तं सुदारुणम् ।

[2] (1.3) S1 नियुक्तो (for नियुक्तो); D3 व्रिज्ञां परिपालयन्

(for the post. half). —(1. 5) S1 D1.3 च (for तु). —(1. 6) S1 अन्वेष्यन्; D1 अन्विषन्; D3 अन्विष्य (for अन्वेषन्). —(1. 7) D1.2-समाक्रान्तौ (for °क्रान्तौ). D1 बाहुमध्ये (for °मध्यं). D1.2 [आ]गतः (for °तौ). —(1. 8) D1 दैवस्तमः (for दानवोत्तमः). —(1. 9) D3 कोपम् (for क्रोधम्). —(1. 10) D3 धर्मदूषणं. —(1. 11) D3 हि (for च). S1 वृत्तेश्च; L(ed.) व्रतिनो (for व्रतिनो). D2 व्रतिनोर्वनवासिनोः (for the post. half). —S1 om. l. 12 to 28^{ab}. —(1. 12) L(ed.) घोरसंकाशं (for वचनं घोरं).]

—S1 om. 27°—28^b. D1 om. 27^{ad}. —^o) D6-शुष्यतौ (for-शुष्यता).

28 G2 om. up to जीवि in ^o (cf. v.l. 26). S1 om. 28^{ab} (cf. v.l. 27). —^a) N2 V B1.4 D5.7 प्राप्तौ; B3 Dg1 T3 प्राप्तः; D1 यस्य; D2.3 पश्य (for प्राप्य). —^b) N2 V B1.3.4 D5.7 सत्यमेव तु (B4 च) (for सत्यविक्रम). —^c) G2 **** तांताय (om.). —^d) D1-3 प्राप्यम्; D4 प्रादाम् (for प्राप्तम्). N2 V B1.3.4 D5.7 प्रियामनुपलभ्य (B3 °पत्य) तां.

29 N V B1.3.4 D5.7 om. 29^{ab}. —^b) D2 राघव (for लक्ष्मण). T2 om.(hapl.) 29^{cd}. N V B1.3.4 D5.7 transp. ^{cd} and ^{ef}. —^c) Dg1 reads after मां च up to ^d in marg. S1 N V B1.3.4 D1-3.5.7 आत्मानं मां च काकुत्स्थ- (N2 V B1.3.4 D5.7 सौमित्रे). —^d) S1 N1 D1-3 व्यसने (for °सनैः). —S1 D1-3 om. 29^{ef}. —^e) N1 D4 Ck.t (also) न हि; Cg.g.tp as in text (for नाति-). N2-भावोस्य; V1-भावोस्ति (for-भारोऽस्ति).

30 ^a) S1 बलवृत्ताश्च (for °वन्तश्च). —^b) S1 नरा वने; N1 सदा रणे; N2 V B1.3.4 D5.7 नरा भुवि; Dm1 D8 G3 महारणे; D1.3 नरा रणे; D2 तथा रणे (for रणाजिरे). —Dg1 reads 30^{cd} in marg. —^c) D4 G1 कालावपन्नाः (for °भिपन्नाः). —^d) N1 *** (illeg.); G3 M2 सैकत- (for बालुक-). S1 N2 V B1.3.4 D2.5.7 बालुकाः (N2 D5.7 सैकताः; V B1.3.4 सैकता) सेतवो बभूवुः (for-सेतवो बभूवुः)

G. 3. 74. 32
B. 3. 69. 51
L. 3. 76. 43

इति ब्रुवाणो दृढसत्यविक्रमो
महायशा दाशरथिः प्रतापवान् ।

अवेक्ष्य सौमित्रिमुदग्रविक्रमं
स्थिरां तदा स्वां मतिमात्मनाकरोत् ॥ ३१

इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे पञ्चषष्टितमः सर्गः ॥ ६५ ॥

६६

तौ तु तत्र स्थितौ दृष्ट्वा भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ।
बाहुपाशपरिक्षिप्तौ कबन्धो वाक्यमब्रवीत् ॥ १
तिष्ठतः किं नु मां दृष्ट्वा क्षुधार्त क्षत्रियर्षभौ ।
आहारार्थं तु संदिष्टौ दैवेन गतचेतसौ ॥ २

तच्छ्रुत्वा लक्ष्मणो वाक्यं प्राप्तकालं हितं तदा ।
उवाचार्तिसमापन्नो विक्रमे कृतनिश्चयः ॥ ३
त्वां च मां च पुरा तूर्णमादत्ते राक्षसाधमः ।
तस्मादसिभ्यामस्याशु बाहू छिन्दावहे गुरु ॥ ४

31 Ñ1 om. 31. —^a) S1 D1-3 ब्रुवाणं; Dg1 M3 ब्रुवाणौ (for °वाणो). S1 D1-3 M3 -विक्रमं (D3 °ने; M3 °मौ) (for -विक्रमो). —^b) S1 D1-3 G1 महारथो (for °यशा). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 प्रतापवान् दाशरथिर्मेहाबलः (B1 °यशाः). —^c) D1 आवेक्ष्य; D2 आवेक्ष्य (sic) (for अवेक्ष्य). D1.2 सौमित्रिर् (for °त्रिम्). Dm1 D3.4.8 G M1.3 उदार- (for उदग्र-). S1 D2 उदारविक्रमः; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 उदारदर्शनं (B1 °नो); Dg1 उदारकीर्तिमान्; Dt1 D6 Ct °विक्रमः; T1.2 °पौरुषं; Ck °पौरुष (for उदग्रविक्रमं). —^d) D4 स्थितां (for स्थिरां). S1 D1-3 मतिः; D4 ** (for तदा). D2 तां (for स्वां). M3 आत्मनो. S1 D1-3 मतिमांस्तदा (D3 °था)करोत् (for °मात्मनाकरोत्). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 मतिं चकारास्य स (Ñ2 D5.7 तु) दोर्निकृत (V2 B1.4 °कर्ते)ने.

Colophon. Ñ1 om. (Sarga cont.) —Sarga name: S1 Ñ2 B3 D5.7 कबंधदर्शनं; V1 कबंधांकदर्शनं; V2 कबंधांक *** (illeg.); B1.4 कबंधांकगोचरः; D1.2 कबंधवाक्यं. —Sarga no. (figures, words or both): S1 B1.3 D2 om.; Ñ2 D3.5.7 76; V1 73; V2 79; B4 77; Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 T G M1.2 69; D1 74; D4 72; M3 70. —After colophon, G concludes with श्रीरामाय नमः.

66

Ñ1 continues the previous Sarga. D3 begins with ॐ; T2 with श्रीरामचन्द्राय नमः; M1 with श्रीरामाय नमः.

1 Ñ1 reads 1 after 1264*. —^a) Ñ1 ताबुभौ (subm.) (for तौ तु तत्र). —^b) M3 भुज- (for बाहु-). —^c) D6 reads from मब्रवीत् up to 3^a in marg.

2 D6 reads 2 in marg. (cf. v.l. 1). Ñ1 om. 2. —^a) B1 D1 तिष्ठयः; B3 त्रिषिष्टौ. (corrupt); B4 तिष्ठतं;

D2 तिष्ठ त्वं (sic); Ct तिष्ठतं (for तिष्ठतः). S1 क नु; Ñ2 V1 Dm1 D3.5.7 किं तु; D2 किं न (for किं नु). —^c) M1 damaged from रा up to दै in 2^d. B3 -[अ]थो; Dg1 -[अ]थे (for -[अ]र्थे). S1 D1.2 तु संसृष्टौ; Ñ V B1.4 D5.7 अनुप्राप्तौ; B3 मयानीतौ; Dg1 T3 हि संदिष्टौ; D3 हि संसृष्टौ (for तु संदिष्टौ). —^d) Dt1 D6.8 हतचेतनौ; D4 T3 M2.3 हतचेतसौ (D4 °सा); Cm.g.k गतचेतसौ (as in text). S1 D1-3 मम न (D2 तत्) प्रतिजल्पतः; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 किं मां न प्रतिजल्पथः (V °जानथः).

3 D6 reads 3^a in marg. (cf. v.l. 1). —^a) S1 D1-3 लक्ष्मणं रामः (for °णो वाक्यं). —^b) S1 B1 कालो (for -कालं). D4 G1 प्रियं (for हितं). S1 D1-3 वचः; B1 T2 तथा; G2 ततः (for तदा). —^c) S1 Dm1 उवाचार्थ- (Dm1 °थ); Dg1 D8 T2.3 G M2.3 उवाचार्ति. Ñ2 V1 B3.4 D5.7 -समापन्नं. —^d) S1 D2.3 घृतनिश्चयः; Dg1 Dm1 D4 T3 G3 M Cm.g कृतलक्षणः; D1 दृढनिश्चयः; D3 G1.2 कृत-लक्ष्मणः. Ñ1 विक्रमं स तु लक्ष्मणः.

4 ^a) B1 पुनस् (for पुरा). S1 D1.2 नूनम् (for तूर्णम्). —^b) S1 D1.2 अस्ययं (for आदत्ते). —^c) D1 तदसिभ्याम-थास्याशु. —^d) Dg1 छिन्दावहे; K (ed.) Cm छिन्दावहे. Ñ1 त्वरत्; D3 लघु (for गुरु). S1 D1.2 बाहू छिन्दाव लक्ष्मणः; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 बाहू (D7 °हुं) कृताव माचिरं. —After 4, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins. :

1271* भीषणोऽयं महाकायो राक्षसो भुजविक्रमः ।
लोकं ह्यतिजितं कृत्वा ह्यावां हन्तुमिहेच्छति ।
निश्चेष्टानां वधो राजन्कुलितो जगतीपते ।
ऋतुमध्योपनीतानां पशूनामिव राघव ।
एतस्संजल्पितं श्रुत्वा तयोः क्रुद्धस्तु राक्षसः । [5]
विदार्यास्यं ततो रौद्रं तौ सञ्चयितुमारभत् ।

[344]

ततस्तौ देशकालज्ञौ खड्गाभ्यामेव राघवौ ।
अच्छिन्दतां सुसंहृष्टौ बाहू तस्यांसदेशयोः ॥ ५
दक्षिणो दक्षिणं बाहुमसक्तमसिना ततः ।
चिच्छेद रामो वेगेन सव्यं वीरस्तु लक्ष्मणः ॥ ६
स पपात महाबाहुश्छिन्नबाहुर्महास्वनः ।
खं च गां च दिशश्चैव नादयञ्जलदो यथा ॥ ७
स निकृत्तौ भुजौ दृष्ट्वा शोणितौघपरिप्लुतः ।
दीनः पप्रच्छ तौ वीरौ कौ युवाभिति दानवः ॥ ८

इति तस्य ब्रुवाणस्य लक्ष्मणः शुभलक्षणः ।
शशंस तस्य काकुत्स्थं कबन्धस्य महाबलः ॥ ९
अयमिक्ष्वाकुदायादो रामो नाम जनैः श्रुतः ।
अस्यैवावरजं विद्धि आतरं मां च लक्ष्मणम् ॥ १०
अस्य देवप्रभावस्य वसतो विजने वने ।
रक्षसापहता भार्या यामिच्छन्ताविहागतौ ॥ ११
त्वं तु को वा किमर्थं वा कबन्धसदृशो वने ।
आस्येनोरसि दीप्तेन भयजङ्घो विचेष्टसे ॥ १२

G. 3. 75. 12
B. 3. 70. 16
L. 3. 77. 12

[(1. 1) Dg1 [s] द्रुतविक्रमः; T3 भीमविक्रमः (for भुज°).
—Ms partially missing l. 2 on a damaged fol.
—(1. 2) M3 (with hiatus) अवा. —(1. 3) Dt1 D6 G3
Cr.g.k.t जगतीपतेः. —(1. 4) D4 क्रतुमभ्योप-; G1 मखमभ्योप-;
Cr.m.g as above (for °मभ्योप-). ☞ Ct : केचित्तु क्रतुमभ्या-
पनीतानामिति पाठं श्रद्धाजाल्हेन कल्पयित्वा क्रतुमभ्यारन्यत्र नीतानां वधो
यथा कुत्सित इति न्याचक्षते. ☞ —(1. 5) M3 missing from
रक्षसः up to ततो in l. 6 on a damaged fol. —(1. 6) G1
विसार्थं (for विदार्थं). T1.2 M1 तदा (for ततो). T1.2 G2 M3
रोद्रस् (for रोद्रे). Dg1 ततो (hypm.) (for तौ). G3 तौ भक्षि-
तुमथारमत्; M1 ततो भक्षितुमारमत् (for the post. half).]

5 °) S1 D1-3 ततस्तु; G (ed.) ततश्च. B3 कालदेशज्ञौ
(by transp.). —°) Dg1 अछिद्येतां; M1 अछिदंतां. T2
असंहृष्टौ; T3 Cm सुसंविज्ञौ; Cg.k as in text (for सुसंहृष्टौ).
—Ms missing from देशयोः in 5^a up °सक्तम् in 6^b
and M1 missing from योः in 5^a up to second द
in 6^a on a damaged fol. —°) Dg1 G1 [अं] शदेशयोः;
T1.2 G2 [अं] सदेशतः (for [अं] सदेशयोः). —For 5^a,
S1 Ñ V B1.3.4 D1-3.5.7 subst. :

1272* बाहू तस्यांसदेशाभ्यामुभावेव न्यकृन्तताम् ।

[S1 प्रदेशाद्; Ñ1 B3 [अं] शदे° (for [अं] सदेशाभ्याम्).
B1 D1-3 निकृताता (for न्यकृन्तताम्). S1 वीरौ तौ संन्यकृताता
(for the post. half).]

6 M3 missing up to °सक्तम् in 6^b and M1 missing
up to second द in 6^a (cf. v.l. 5). —°) Ñ D6.7 दक्षिणं
दक्षिणो (by transp.). —°) S1 D2 सुसक्तम्; B4 आसक्तम्;
D1 संसक्तम्; D3 आसिक्तम् (for असक्तम्). Ñ2 V B1 D6.7
G1 तदा (for ततः). —B4 om. (hapl. ?) 6^c-8^b. —°) M3
च्छेद. Ñ2 B1.3 D6.7 रामश्चिच्छेद (by transp.). D4 G2
खड्गेन (for वेगेन). S1 V D1-3 रामश्चिच्छेद खड्गेन. —°) M2
ततः (for सव्यं). S1 D1-3 वीरश्च; V1 तस्य च; Dm1 D3
वीरस्तु; M2 सव्यं तु (for वीरस्तु). D2 दक्षिणः (for लक्ष्मणः).
☞ Cv : दक्षिण उदारः । उदारो दक्षिणः स्थृत इति भागुरिः ☞

7 B4 om. 7 (cf. v.l. 6). —°) S1 Ñ2 V B1.3
D1-3.5.7 महाकायश् (for °बाहुश्). —°) Ñ2 V2 B1.3

D1.5.7 M1 महासुरः; V1 °बलः; G1 °स्वरः (for °स्वतः).
—°) S1 स्वर्गं गां च; Ñ1 दिशश्च वि- (for खं च गां च). M2
चनं (for दिशश्च). —°) V1 जलदोपमः (for °दो यथा). M3
damaged for दयञ्जल.

8 B4 om. 8^{ab} (cf. v.l. 6). —°) S1 D1-4 T1.2
M1 सं- (for स). S1 D2 -निकृत्तौ; V1 T1.2 G1 M3 निकृत्तः;
Cg as in text (for निकृत्तौ). S1 तु तौ (for भुजौ). —°)
S1 Ñ1 D1-3 परिप्लुतौ (for °तः). Ñ2 V B1.3 D6.7
शोणितेन समुक्षितः (V1 °तौ). —°) S1 D1-3 पुनः; Ñ2 V
B1.3.4 D6.7 प्रीतः; G2 ततः; M3 स च (for दीनः). —°) S1
इति भयतां; D1 प्रतिजल्पतां; D2.3 इति जल्पतां (for इति
दानवः).

9 °) M1 damaged from second णः up to शशंस in
9^c. B3 Dt1 D1.4 शुभलक्षणः. —°) S1 D1-3 शशंस सर्वं
काकुत्स्थः; Ñ2 V B1.3.4 D6.7 समाचष्ट स तस्याथ; T1.2 शशंस
राघवं तस्य. —°) T1.2 महात्मनः (for °बलः).

10 D6 om. 10. Ñ1 om. 10^{ab}. V3 reads in marg.
10^{ab} except इक्ष्वा. —°) Ñ2 V B1.3 D6.7 T3 अस्य च; B4
तस्य च; Dg1 Dt1 D4 G1.3 M2 तस्यैव (for अस्यैव). —°)
Ñ2 B1.3 D6.7 तु (for च). —After 10, Dg1 Dt1 Dm1
D4.6.8 T G3 ins.; K (ed.) ins. within brackets :

1273* मात्रा प्रतिहते राज्ये रामः प्रवाजितो वनम् ।
मया सह चरत्येष भार्यया च महद्वनम् ।

[(1. 1) Dg1 T3 प्रतिहते (for °हते). Dt1 D3 प्रवाजितो.
—(1. 2) G3 सह तद्वनं (for च महद्वनम्).]

11 °) S1 D1-3 स्वेवं; D6 देव- (for देव-). Ñ1 अस्य
स्वेवं महार्हस्य. —°) V2 G2 दंडके (for विजने). —D4 om.
(hapl.) 11^c-12^b. —°) T1.2 G3 M पत्नी (for भार्या).
—°) Ñ2 V B1.3.4 D3.5.7.8 (before corr. as in text)
ताम् (for याम्). S1 Ñ V B1.3.4 D1-3.5.7 अन्वेष्टुम् (for
इच्छन्तात्). S1 Ñ2 V B1.3.4 D2.3.5.7 इहागतः (for °गतौ).

12 D4 om. 12^{ab} (cf. v.l. 11). —°) B4 M3 च (for
तु). —°) Ñ2 V B1.3.4 D6.7 कबन्ध वससे (for कबन्धसदृशो).
—°) Ñ2 D6.7 दीर्घेण (for दीप्तेन). —°) S1 Ñ1 प्रवर्तसे;

G. 3. 75. 13
B. 3. 70. 17
L. 3. 77. 13

एवमुक्तः कबन्धस्तु लक्ष्मणेनोत्तरं वचः ।
उवाच परमप्रीतस्तदिन्द्रवचनं स्मरन् ॥ १३
स्वागतं वां नरव्याघ्रौ दिष्ट्या पश्यामि चाप्यहम् ।

दिष्ट्या चेमौ निकृत्तौ मे युवाभ्यां बाहुबन्धनौ ॥ १४
विरूपं यच्च मे रूपं प्राप्तं ह्यविनयाद्यथा ।
तन्मे शृणु नरव्याघ्र तच्चतः शंसतस्तव ॥ १५

इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे षट्षष्टितमः सर्गः ॥ ६६ ॥

Ñ₂ V₂ B₄ D_{5.7} विभीषणः; V₁ B_{1.2} [5] तिभीषणः; D₁ [5] च वर्तसे; D_{2.3} [5] थ वर्तसे; Cr.g.k K (ed.) विचे^o; Cm.t as in text (for विचेष्टसे).

13 ^b S₁ D₁₋₃ महात्मना; Ñ₂ V B_{1.4} D_{5.7} तदा वचः; Dm₁ D₈ [उ] त्तमे वचः; G (ed.) तथा वचः (for [उ] त्तरं वचः). —^c Dg₁ Dt₁ Dm₁ D_{6.8} T₃ G₂ वचनं (for परम-). —^d Ñ₂ V B_{1.3.4} D_{5.7} स (for तद्). Ñ₁ V D₁₋₃ इंद्रस्य वचः; B₃ इंद्रवचसः (for इंद्रवचनं).

14 ^a D₂ M₂ वो; D₆ ते (for वां). S₁ वां नरश्रेष्ठौ; Ñ₂ V B_{1.3.4} D_{5.7} युवयोर्वीरौ (B_{1.3} °र) (for वां नरव्याघ्रौ). —^b Ñ₁ * * * म्युपागतौ; Ñ₂ V B_{1.3.4} D_{5.7} प्राप्तौ च (Ñ₂ स्थ [sic]; V₁ सु; V₂ B₃ तु; D_{5.7} स्व [sic]) राघवौ; Dt₁ D₆ पश्यामि वामहं (for पश्यामि चाप्यहम्). —^c Dg₁ Dm₁ निकृत्तौ (for °कृत्तौ). —^d S₁ D₁₋₃ आयतौ भुजौ; Ñ₁ चैव बंधनौ (for बाहुबन्धनौ). Ñ₂ V B_{1.3.4} D_{5.7} बाहु परि (B₄ om.), घसंनिभौ. —After 14, S₁ Ñ₂ V B_{1.3.4} D_{1-3.5.7} ins. :

1274* ममाप्यनेन वेपेण निर्वेदः समपद्यत ।
मृत्पिण्डभूतो ह्येकस्थः सर्वलोकविगर्हितः ।
विकृतः पिशिताहारो जीवलोकभयावहः ।
न किञ्चिदत्यजं सर्वं बाहुमध्यमुपागतम् ।
मृगं वा महिषं वापि शार्दूलं मानुषं गजम् । [5]
नावर्जयमुपप्राप्तं क्षीणपुण्यः क्षुधान्वितः ।
व्यसने मज्जमानेन शोके महति तिष्ठता ।
राघवौ यन्मया दृष्टौ नास्ति धन्यतरो मया ।
कीर्तिमन्तौ महावीर्यौ धार्मिकौ सत्यविक्रमौ ।
सहितौ भ्रातरौ दृष्ट्वा मुक्तोऽहं पापजीवितान् । [10]
रूपवानहमप्यासं कन्दर्पसदृशः क्षितौ ।
अहमात्मापराधेन प्राप्तो रूपविपर्ययम् ।

[(1. 1) S₁ [ए] तेन (for [अ] नेन). S₁ D_{1.2} रूपेण (for वेपेण). S₁ D₁₋₃ सु (S₁ तु) महानभूत्; D₅ समजायत (for समपद्यत). —(1. 2) V₂ illeg. from ह्येकस्थः up to -विगर्हितः. S₁ D₂ एकस्थो (for ह्येकस्थः). S₁ D₁₋₃ जीव- (for सर्व-). —(1. 3) S₁ D₁₋₃ सर्वसत्त्व- (for जीवलोक-). —(1. 4) S₁ वनजं; D_{1.2} वर्जये; D₃ वर्जयन् (for अत्यजं). D₃ सर्वं (for सत्त्वं). V बाहुपाशम् (for °मध्यम्). —(1. 5) B₁ मृगक्षं (for मृगं वा). S₁ D₁₋₃ अथ मानुषं; B₁ मानुजं गजं (sic); D₅ महिषं गजं. —(1. 6) V₂ D₅ मुखं (D₅ अनु) प्राप्तं (for उप^o). S₁ D₁₋₃

न वर्जयाम्युपगतं; B₁ नावर्जयाम्युपगतं; D₂ न वर्जयाम्युपायातं (for the prior half). —V₁ reads l. 7 within brackets. —(1. 7) S₁ D₁₋₃ मज्जतां घोरे; G (ed.) वर्तमानेन (for मज्जमानेन). —(1. 8) V₂ illeg. from या in यन्मया up to धन्यत. S₁ जन्मतो (for यन्मया). —S₁ om. from दृष्टौ up to भ्रातरौ in l. 10. L (ed.) पुण्यतरो (for धन्य^o). Ñ₂ B₄ D₇ मम (for मया). —(1. 9) D₁₋₃ सत्यस्यौ तथा वीरौ (D₃ च वीरौ च) (for the prior half). —(1. 10) D₃ पापजीवनात् (for °जीवितात्). —(1. 11) S₁ सहितोप्यासं; D₇ om. (for अहमप्यासं). S₁ सहितो (for सदृशः). S₁ D₂ युवा; D₃ युवि (for क्षितौ). —(1. 12) V B₃ त्वात्मा- (for आत्मा-). S₁ D₁₋₃ सोहमात्मापचारेण (for the prior half.)]

15 S₁ D₁₋₃ read 15^{ab} twice. —^a Ñ₁ अन्नः; Ñ₂ V B₄ D_{5.7} यत्तु; B₁ यस्य (for यच्च). D₁ (second time) वै (for मे). B₃ विरूपं राम यद्रूपम्. —^b S₁ D₂ (both second time) मया; D₁ (second time) मम (for यथा). S₁ D₁₋₃ (all first time) ह (S₁ चे) दं लोक (S₁ के)-भयावहं; Ñ₂ V B_{1.3.4} D_{5.7} इदं सर्वभयानकं (B_{1.3} °वहं). —After the first occurrence of 15^{ab}, S₁ D₁₋₃ ins. :

1275* शापदोषादिदं प्राप्तं वीभत्सं घोरदर्शनम् ।
जानतापि मया वीरौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ।
गृहीतौ शापमोक्षार्थं तच्च मे क्षन्तुमर्हथः ।

[(1. 1) S₁ विकृतं (for वीभत्सं). —(1. 3) D₁ रोषितौ; D₃ धर्षितौ (for गृहीतौ).];

while Ñ₂ V B_{1.3.4} D_{5.7} ins. after 15^{ab} :

1276* शापदोषेण संप्राप्तं मया वीभत्समीदृशम् ।
अवश्यं माननीयौ मे भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ।

—^c D₃ तद्वै; M₃ तस्माच् (for तन्मे). Ñ₁ सतां श्रेष्ठः; D₄ G₁ M₂ नरश्रेष्ठ (for नरव्याघ्र). S₁ D_{1.2} शृणुतं तं नरव्याघ्रौ (D₂ °त्र). —^d S₁ D₁₋₃ शंसतो मम; Cr.g.k तव शंसतः (for शंसतस्तव). Ñ₁ शंसतस्ततो नच (subm.). —For 15^{ab}, Ñ₂ V B_{1.3.4} D_{5.7} subst. :

1277* कीर्त्यमानं यथातथ्यमिदं मे श्रूयतां वचः ।

[D₅ कीर्त्यमानौ. B₃ मया (for यथा-). V₁ वै (for मे). Ñ₂ B_{3.4} D_{5.7} शृणुतं (for श्रूयतां).]
—After 15, S₁ D_{1.2} ins. :